กาลนั้นพระราชบุตรแห่งพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช พระองค์ต่างพระมารดาเป็นพระอนุชาธิราช มีบุญญาธิการมาก เจ้าพระร่วงราชาธิราชพระราชทานตั้งพระนามชื่อว่าพระยาศรีธรรมราชา ให้ไปครองราชสมบัติอยู่ ณ เมืองสวรรคโลก เกจิอาจารย์บางจำพวกว่าพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนั้น เมื่อได้พระร่วงมาขึ้นตุ๊กตาดินให้พระร่วงเล่น ด้วยทรงพระเมตตา รักใคร่โปรดปรานพระราชบุตรนั้น เจ้าพระร่วงได้รับพระราชทานตุ๊กตาดินนั้น เคารพพระบิดา นับถือ จะไปในที่ใด ๆ ก็ดี ร้องเรียกตุ๊กตาดินนั้นว่าน้องมาไปด้วยกัน เจ้าจงเป็นมนุษย์เป็นเพื่อนเราเถิด ว่าด้วยวาจาสิทธิ์ ตุ๊กตาดินนั้นยังเกิดเป็นมนุษย์รู้เจรจา เดินไปมากินอาหารสรรพการทั้งปวง พระร่วงนั้นเสวยปลาปิ้งทั้งตับ ยังมีเนื้ออยู่ข้างหนึ่งทิ้งลงในน้ำทั้งตับ ว่าให้เป็นขึ้นจงว่ายไปกับทั้งตับนั้นเถิด ปลานั้นก็เป็นขึ้นว่ายไปกันทั้งตับได้ บางทีไม่มีตับแต่ตัวปลาครึ่งซีกก็มี

แต่ก้างเปล่าก็มี ว่ายไปได้เป็นอัศจรรย์ประหลาด ต่าง ๆ มีปรากฏมาตรายเท่าทุกวันนี้ ทั้งนี้ยังเกิด ด้วยบุญฤทธิ์วาจาสิทธิ์แห่งท่านนั้น ว่ามาทั้งนี้โดย สังเขปกถาย่ออยู่ยิ่งนัก ที่มีพิสดารวิตถารนั้นมีอยู่ ในนิทานพระร่วงโน้น ครั้งนั้นสมเด็จพระร่วงบรม ราชาธิราช เป็นพระยาเอกราชในสยามประเทศ แลนานาประเทศ มิได้เบียดเบียนท้าวพระยาใน นานาประเทศ ยังมหาชนทั้งหลายมีสมณพราหมณ์ เป็นต้น ให้อยู่เย็นเป็นสุขทุกประเทศ ยังมหาชน ทั้งหลายให้บำเพ็ญกุศล มีให้ทานแลรักษาศีล เป็นต้น ในพระพุทธศาสนา ยังพระพุทธศาสนา ให้รุ่งเรืองวัฒนาการ เสวยราชสมบัติโดยทศพิธ-ราชธรรมมาช้านาน ส่วนพระยาศรีธรรมราชานั้น เสวย ราชสมบัติโดย ทศพิธ ราชธรรม อยู่ใน เมือง สวรรคโลก ส่วนบุรุษแก่กับทั้งภริยาอันเป็นบิดา

มารดาเลี้ยงพระร่วงนั้น แก่เฒ่าชราอายุขัยก็สิ้นชนมายุแล้วก็กระทำกาลกิริยา ตายแล้วก็ไปตามยถากรรมนั้น เจ้าพระร่วงก็กระทำฌาปนกิจสักการบูชา ถวายไทยทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมากตามประเพณีกระทำฌาปนกิจนั้น

อยู่มาวันหนึ่งพระร่วงบรมราชาธิราช เสด็จพระราชดำเนินไปด้วยยศศักดิ์ บริวารเป็นอันมากไปสู่เมืองสวรรคโลก ทอดพระเนตรเห็นกุฎีวิหารผุคร่ำคร่าเป็นอันมาก ปรารถนาจะกระทำให้จีรังการมั่นคงไปช้านาน จึงคิดอ่านด้วยพระอนุชาธิราชนั้นว่า เราจะไปสู่เมืองมคธคือเมืองจีน ขอช่างกระทำถ้วยชามแต่พระเจ้ากรุงจีนมาให้กระทำถ้วยชามแลกระเบื้องในเมืองเรา จะได้กระทำหลังคากุฎีวิหารใช้การต่าง ๆ ที่เมืองเรานี้ พระยาศรีธรรมราชานั้นได้ฟังแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าจะขอตามเสด็จพระราชดำเนินไปด้วยพระองค์

พระมหากษัตริย์ทั้งสองนั้นมีพระทัยเป็นเอกฉันท์ด้วยกันแล้ว เสด็จลงเรือพระที่นั่งน้อยกับราชบุรุษ ๗ คน แล้วสั่งแก่ข้าราชการทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานให้อยู่รักษาบ้านเมืองว่า ท่านท่านทั้งปวงจงอยู่รักษาบ้านเมืองเราจงดี สั่งแล้วก็ออกเรือพระที่นั่งนั้นไปโดยลำดับ ถึงมหาสมุทรหาอันตรายมิได้ตราบถึงกรุงมคธราฐ ด้วยเดชานุภาพบุญฤทธิ์ให้ประสิทธิ์ทุกประการดังนั้น ในกาลนั้นโหราอาจารย์แห่งพระเจ้ากรุงจีน ถวายฎีกาพระเคราะห์เมืองนั้นแก่พระมหากษัตริย์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ข้าศึกจะมาถึงพระนครนี้พรุ่งนี้ จักได้เมืองนี้เป็นแท้

พระเจ้ากรุงจีนครั้นได้ทรงฟังดังนั้น ก็สะดุ้งตกพระทัย จึงให้หาเสนาโยธาทวยหาญ มาประชุมพร้อมกัน ในหน้าพระลานชัย ตรัสบอกคดีถ้วนถี่ทุกประการ แล้วสั่งให้รักษาพระนครทุกแห่งประตูหอรบเชิงเทิน หน้าที่กำแพงชั้นนอก

ชั้นใน คนทั้งหลายมากกว่าแสนพร้อมด้วยเครื่อง ศัสตราวุธต่าง ๆ รักษาพระนครแลพระราชวัง ตามรับสั่งทุกประการตรวจตรากันเป็นสามารถ

สมเด็จพระร่วงเจ้ากับพระอนุชาธิราช ครั้น ถึงเมืองจีนแล้ว จึงให้ราชบุรุษ ๗ คนอยู่รักษา เรือนั้น ทั้งสององค์พากันเข้าไปในราชฐาน แล คนทหารทั้งหลายซึ่งรักษาประตูพระราชวังชั้นนอก ชั้นในเห็นกษัตริย์ทั้งสององค์นั้น ให้บังเกิดภัย ความกลัวยิ่งนัก มิอาจว่ากล่าวห้ามปรามสิ่งหนึ่ง สิ่งใดมิได้ ก็ปลาสนาการหนีไปในที่อื่น หามีผู้ จะต้านทานกางกั้นไว้มิได้ กษัตริย์ทั้งสองก็เข้า ไปถึงสำนักแห่งพระเจ้ากรุงจีน จึงนั่งในที่สมควร

พระเจ้ากรุงจีนทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์ทั้ง สอง เสด็จมานั่งในที่ใกล้นั้น สะดุ้งตกพระทัย กลัวยิ่งนัก ปรารภเพื่อจะถวายบังคมแก่กษัตริย์ ทั้งสองนั้น

สมเด็จพระร่วงราชาธิราชเจ้า ทอดพระเนตรเห็นกิริยาแห่งพระเจ้ากรุงจีนจะถวายบังคมดังนั้น จึงตรัสห้ามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์อย่าตกพระทัยกลัวเลย ตูข้านี้มาแต่เมืองสุโขทัย จะปรารถนาชิงราชสมบัติแห่งพระองค์หามิได้ มาบัดนี้ปรารถนาจะขอช่างกระทำถ้วยชาม ไปให้กระทำถ้วยชามกระเบื้องณเมืองสุโขทัยโน้น

พระเจ้ากรุงมคธราฐได้ทรงฟังดังนั้น ก็ดีพระทัยปีติโสมนัสยิ่งนัก จึงพิจารณาดูสมเด็จพระร่วงเจ้านั้น เห็นพระรูปพระโฉมงามล้ำเลิศประกอบด้วยราชลักษณะ องอาจราชศักดิ์หาที่สุดมิได้ จึงทรงพระดำริว่า พระยาองค์นี้เป็นเจ้าเมืองสุโขทัย มีบุญญาธิการมากยิ่งนัก มีวาจาสิทธิ์ เราได้ยินมาแต่คำลูกค้าวานิชเลื่องลือมาแต่ก่อน ควรแล้วที่เราจะถวายราชสมบัติแก่พระยานี้ ครั้นพระเจ้ากรุงจีนทรงพระราชดำริฉะนี้แล้ว กลัวจะเสีย

พระราชสมบัติบ้านเมืองแห่งตน จึงถวายราชสมบัติแลพระราชธิดาแก่สมเด็จพระร่วงเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพเจ้าขอถวายสิ่งนี้ๆแก่พระองค์ ตัวข้านี้ขอเป็นทาสแห่งพระองค์

สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้น จึงทรงพระกรุณาดำรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ตูข้านี้มิได้ปรารถนาพระราชสมบัติของพระองค์ ๆ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชสมบัติให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเคารพสุจริตฉะนี้แล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินไปสู่ที่รูปพระราชสีห์อันมีอยู่ในพระนครนั้น จึงอธิษฐานว่า รูปพระราชสีห์นี้เป็นที่เสี่ยงทาย เราจะตัดศีรษะแห่งราชสีห์นี้ ถ้าศีรษะนี้ไปตกลงในเมืองใด เราก็จะไปเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น ครั้นอธิษฐานแล้วจึงตัดรูปราชสีห์นั้นด้วยพระแสงขรรคาวุธแห่งพระองค์ รูปราชสีห์

นั้นขาดกลางตัว ข้างศีรษะนั้นลอยไปบนอากาศ ด้วยบุญอิทธิฤทธิวาจาสิทธินั้นไปตกกลางพระนครสุโขทัย

พระเจ้ามคธราฐ เสนาอำมาตย์ และ มหาชนทั้งหลาย ได้เห็นพระอิทธิฤทธิเดชานุภาพมากยิ่งนักดังนั้น ก็ยังเกิดความกลัวสมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้านั้นหาที่สุดมิได้ พระเจ้ากรุงจีน จึง ราชาภิเษก สมเด็จพระร่วง กับ พระ ราชธิดาของพระองค์ แล้วเชื้อเชิญให้เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น

สมเด็จ พระร่วง บรมราชาธิราชเจ้า ได้ฟัง ดังนั้นจึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ เมืองนี้มิได้เป็นเมืองใหญ่ ศีรษะราชสีห์ไปตกลงในพระนครสุโขทัย ๆ เป็นใหญ่ ข้าพระองค์เจ้าจะลาไปเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัยโน้น ครั้นตรัสดังนั้นแล้ว ก็ยับยั้ง เสวยราชสมบัติ อยู่ด้วยพระราชธิดาเจ้ากรุงจีนในเมืองนั้นสิ้น ๓ เดือนแล้ว จึง

ตรัสแก่พระยานั้นว่า ข้าพเจ้าจะลาพระองค์กลับไปเมืองสุโขทัย

พระเจ้ามคธราฐได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสถามว่า พระองค์จะพาพระอัครมเหสีไปด้วยหรือ ๆ จะให้อยู่ในเมืองนี้ สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสว่า ตามพระอัชฌาสัย นางจะไปด้วยข้าพเจ้าจะพาไป นางจะอยู่กับพระบิดาก็อยู่เถิด

พระเจ้ากรุงจีนจึงถามพระราชธิดาว่า ดูกรเจ้าผู้เป็นลูกรัก เจ้าจะอยู่หรือจะไปด้วยพระภัสดาสามี นางนั้นจึงกราบทูลสมเด็จพระบิดาว่าข้าพเจ้าจะลาพระบิดาไปตามพระภัสดาสามี อันสตรีจะหาสามีที่ดีเป็นที่รักที่ชอบใจจะหาได้เป็นอันยากนักจะได้ความร้อนรนทนทุกข์ลำบากด้วยวัตรปรนนิบัติตบแต่งกายจะให้ชายรักก็ยาก ได้ผัวแล้วมาพลัดพรากอยู่เป็นม่าย ความเจ็บอายก็จะมีต่าง ๆ จะนับมิได้ ข้าพเจ้าจะขออำลาพระราชบิดาเจ้าไปกับด้วยพระราชภัสดาสามี

สมเด็จพระร่วงเจ้า จึงขอช่างกระทำถ้วยชาม มา ๕๐๐ คน พระเจ้ากรุงจีนก็อนุญาตให้ แล้วให้แต่งสำเภาเภตรา ๓๓ ลำ บรรทุกเงินทอง แก้วแหวนแพรพรรณผ้านุ่งห่ม แลเครื่องครุลหุบริโภคอุปโภคเป็นอันมาก แล้วจัดแจงทาสกรรมกรชายหญิงเป็นอันมาก พระราชทานให้แก่พระราชธิดา แล้วให้โอวาทานุสาสน์สั่งสอน แลพระชนนีมารดา แลพระญาติพระวงศานุวงศ์ก็เศร้าโศกโสกาอาลัย ร่ำไรร้องไห้รักพระราชธิดาเซ็งแซ่สนั่นในพระราชวัง ด้วยเสนหารักในพระราชธิดา ก็พากันมากับทั้งบริวารตามมาส่งถึงสำเภา ส่วนพระราชธิดา ก็ถวายบังคมลาสมเด็จพระบิดามารดาแล้วลงสู่สำเภา ครั้นได้เพลาฤกษ์ดีแล้ว ชาวพนักงานลาต้าได้กังต้นหนอาปั้น ก็ตีม้าฬ่อถอนสมอโห่ร้องเอาชัย กางใบโบกธงออกสำเภาเภตรา จากท่าไปสู่มหาสมุทรทะเลหลวง คนทั้งปวงหาภัยอันตรายมิได้ มาตามลำดับตรายเท่าถึงเมืองสุโขทัยนั้น หาพายุคลื่นลมร้ายมิได้ ด้วย

บุญญาธิการอิทธิฤทธิ์ มหาเดชานุภาพ แห่งสมเด็จ พระร่วงเจ้านั้น ครั้นถึงพระนครแล้ว จึงให้รับราชธิดาขึ้นไปในพระราชวัง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้นางนั้นอยู่ในพระราชเรือนหลวง แลพระราชบุตรีพระเจ้ากรุงจีนนั้น มีพระนามปรากฏชื่อว่า ชื่อว่า นางคันธารราชเทวี เป็นที่เสนหารักใคร่แห่งสมเด็จพระร่วงเจ้านั้นอยู่เป็นสุขมาช้านาน คนทั้งหลาย ซึ่ง เอาเครื่อง สิ่งของบรรทุกสำเภามาส่งนั้น ขนเครื่องสิ่งของขึ้นถวายเสร็จแล้วก็ถวายบังคมอำลากลับไปเมืองกรุงจีน

ครั้งเมื่อพระเจ้าอลังคจอสู ได้เสวยราชสมบัติในเมืองพุกาม ยกทัพมาตีเมืองสเทิมได้แล้ว ไปสร้างเมืองเมาะตะมะ จุลศักราชได้ ๖๒๕ ปี ครั้งนั้นพระร่วงเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัย เป็นใหญ่ เอกราช ยิ่งกว่า ท้าวพระยาทั้งหลาย ในสยามประเทศแลรามัญประเทศแลมลาวะประเทศ จีนประเทศ พุกามประเทศ ปรากฏไปด้วยวาจาสิทธิ์มหิทธิฤทธิ์เดชานุภาพมาก มิได้เบียดเบียนท้าว

พระยาในประเทศอื่น ยังคนทั้งหลายให้อยู่เย็นเป็นสุข ท้าวพระยารามัญทั้งหลาย มีพระยาฟ้ารั่วเป็นต้น ได้เสวยราชสมบัติในเมืองเมาะตะมะ ยอมถวายเครื่องราชบรรณาการแก่สมเด็จพระร่วงเจ้า แล้วขอพระราชทานนามบัญญัติแก่สมเด็จพระร่วงเจ้า ๆ จึงตั้งแต่งซึ่งพระราชนามบัญญัตินั้น แล้วเขียนลงในแผ่นทอง แล้วพระราชทานไปแก่ท้าวพระยารามัญนั้นเป็นอันมาก แลว่ามาทั้งนี้โดยย่อ ที่พิสดารวิตถารนั้นมีอยู่ในคัมภีร์มหายุทธการวงศ์โน้น

ในกาลครั้งนั้นสมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้า ปรากฏด้วยวาจาสิทธิ์มีบุญมหิทธิฤทธานุภาพเป็นอันมาก สำแดงเหตุอันวิเศษไว้ประหลาดต่าง ๆ ก็เป็นอันมาก ให้ช่างทั้งหลายนั้นกระทำถ้วยชามกระเบื้องเคลือบ ณ เมืองสวรรคโลก แล้วให้มีงกุฎีวิหารการเปรียญโรงพระอุโบสถ ด้วยกระเบื้องเคลือบก็เป็นอันมาก และให้ช่างกระทำพระปรางค์อันใหญ่สูงบรรจุพระบรมธาตุ แลรูป

พระปฏิมากรน้อยใหญ่ก็เปนอันมาก แล้วกระทำการฉลองด้วยเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ บำเพ็ญพระราชกุศล มีรักษาศีลแลให้ทานเปนต้นนั้นก็เปนอันมากมาช้านาน

แลถ้วยชามที่ให้กระทำนั้นดินไม่ดี จึงเปนริ้วรอยร้าวไป ปรากฏมีมาตราบเท่าทุกวันนี้

พระยาศิริธรรมราชา ให้กระทำด้วยอิฐและศิลาใหญ่ สูงกว่าพระปรางค์ สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพระปรางค์ดังนั้น ไม่ชอบพระทัย ให้รื้อยอดพระเจดีย์อันแล้วด้วยศิลานั้นลงมาตั้งไว้ในวัดนั้น ศิลายอดนั้นยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

พระราชบุตรแห่งพระร่วงเจ้าพระองค์หนึ่งชื่อเจ้ารามราชกุมาร เกิดด้วยนางคันธารราชเทวี มีพระรูปโฉมงาม มีบุญญาธิการมาก เปนที่รักเสนหาแห่งพระร่วงเจ้านั้น แล้วก็มีจิตเปนกุศลเปนที่รักแก่มหาชนคนทั้งหลาย สมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้า ย่อมเสด็จไปชมในนานา

ประเทศ มิได้กระทำอันตรายเบียดเบียนสมบัติบ้านเมือง แห่งท้าวพระยาทั้งหลายในประเทศอื่น ๆ แลท้าวพระยาทั้งหลายในประเทศนั้น ๆ รู้แล้วออกไปถวายบังคม แลถวายราชบรรณาการสักการบูชาแก่พระร่วงเจ้านั้น ๆ กระทำปราศรัยด้วยสุนทรวาจา แล้วกลับมาสู่เมืองแห่งตน แต่ฉะนี้มาช้านานเป็นหลายปี พระองค์นั้นมีพระชนมายุยืนเสวยราชสมบัติมาช้านานได้ ๖๐ ปีเศษ ทรงพระชราภาพแล้ว

อยู่มาวันหนึ่ง จึงตรัสสั่งแก่มหาชนคนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานว่า ท่านทั้งปวงเอ่ยค่อยอยู่จงดีเป็นสุขเถิด ช่วยกันรักษาบ้านเมืองเราจงดี เราจะลาท่านทั้งหลายไปเมืองสวรรคโลกอายน้ำที่แก่งศิลาใหญ่นั้น ถ้าไม่เห็นเรากลับมาล่วงพ้น ๗ วันแล้ว จงราชาภิเษกเจ้ารามราชบุตรเราให้ครองราชสมบัติเถิด สั่งแล้วเสด็จไปสู่เมืองสวรรคโลกด้วยบริวารเป็นอันมาก ครั้นถึงแก่ง

ศิลาใหญ่นั้นแล้วก็เสด็จลงสรงสนานในที่นั้น ชำระพระสิริกายสบายพระทัยแล้ว ก็อันตรธานหายไปในน้ำ หาผู้ใดจะทันรู้เห็นมิได้

ฝ่ายมหาชนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นต้น ครั้นมิได้เห็นพระร่วงเจ้าก็ตกใจร้องไห้ร่ำไรใจหายประหม่าเศร้าโศกโศกาอาดูรเดือดร้อนเป็นอันมาก ให้คนทั้งหลายช่วยกันลงในน้ำที่แก่งศิลาใหญ่ ให้ดำดั้นค้นหาในช่องศิลา งมคว้าค้นหามากกว่าร้อย ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ให้เที่ยวหาบนบกแลป่า ริมฝั่งน้ำทุกแห่ง แสวงหาทุกตำบลก็มิได้พบเห็นแล้วจนล่วงพ้น ๗ วัน คนทั้งหลายนั้นอาลัยร่ำไรโหยหาว่า แท้จริงพระองค์ไม่เมตตาอาลัยถึงเราทั้งหลายแล้ว ชะรอยพระองค์ระลึกถึงพระชนนีมารดาพระญาติพระวงศ์อันอยู่ในนาคพิภพ พระจะลงไปเยี่ยมเยือนแล้วจะกลับมา หรือจะไม่กลับมา ประการใดก็ไม่แจ้ง ครั้นไม่ได้พบเห็นแล้วคนทั้งหลายนั้นจึงกลับมาเมืองสุโขทัย อยู่ ๗ วันก็จัดแจงแต่ง

พระราชพิธีราชาภิเษกเจ้ารามราชบุตร ได้ผ่านพิภพเสวยราชสมบัติตามราชประเพณีในกรุงพระ-นครสุโขทัยนั้น

สมเด็จพระราชบุตรนั้นจึงทรงพระนามชื่อว่าเจ้ารามราชาธิราช มีบุญญาธิการมหิทธิมหาเดชานุภาพมาก ได้เสวยราชสมบัติเป็นสุขอยู่ ณ เมืองสุโขทัย

ในพระคัมภีร์สิงหฬปฏิมากรนั้นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้านั้นชื่อว่า พระยาสุรังคราชา พระราชบุตรนั้นชื่อว่าพระยาบาลราช นี้คำเกจิอาจารย์เปลี่ยนกันดังนี้

ปฐโม ปริจเฉโท สำแดงมาในเรื่องราวปังเกิดแลเหตุต่าง ๆ แลอันตรธานแห่งพระร่วงเจ้ากล่าวมาโดยย่อนี้ ก็จบปริจเฉทเป็นปฐมเท่านี้

ในกาลเมื่อจุลศักราช ๕๘๘ ปีนั้น พระเจ้าเชียงรายได้เสวยราชย์เป็นสุขอยู่ในเมืองเชียงราย

มีศรัทธาสร้างอารามวิหารพระเจดีย์รูปพระปฏิมากร โรงธรรมกุฎีศาลาบริเวณอาวาสเป็นอันมาก แล้วกระทำการฉลองสักการบูชาพระรัตนตรัย ให้ทานวัตถุต่าง ๆ ถวายแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก ให้สมโภช ๗ วันแล้วถวายข้าพระโยมสงฆ์เป็นอันมาก ให้ไว้ปฏิบัติพระรัตนตรัยในอาวาสนั้น

ครั้งนั้นยังมีสามเณรรูปหนึ่งมาเป็นอาคันตุกะได้เห็นอาวาส บริเวณ พระ เจดีย์ มหาวิหาร แล พระปฏิมากรงามยิ่งนัก ยังเกิดศรัทธาปสาทะเลื่อมใสเข้าไปในพระอารามวิหารนั้น นมัสการกราบไหว้บูชาพระเจดีย์แลพระปฏิมากร แล้วออกไปจากวิหาร จึงกวาดลานพระเจดีย์ด้วยกุศลเจตนา ฝ่ายข้าพระทั้งหลายที่รักษาพระนั้น จึงห้ามพระสามเณรนั้นว่า อย่ากวาดวัดที่นี้ ไปเสียที่อื่นเถิด

พระ สามเณรนั้น มิฟัง ว่า รูป จะกวาด เอาบุญ ข้าพระทั้งหลายโกรธจึงว่า สามเณรรูปนี้มาชิง

เอาบุญของเจ้าเรา ห้ามก็มิฟัง ว่าแล้วเข้าไปกราบทูล แก่พระเจ้าเชียงราย ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ สามเณรรูปหนึ่งมาปรนนิบัติกวาดวัดชิงเอาบุญของพระองค์ ห้ามก็มิฟัง

พระเจ้าเชียงรายได้ฟังดังนั้น จึงโกรธพระสามเณรนั้นว่าด้วยวาจาอันหยาบว่า สามเณรมาชิงเอาบุญของเรา ห้ามมิฟังดังนั้น ท่านทั้งหลายจงผูกคอลากไปเสียให้พ้นวัด ข้าพระนั้นจึงกระทำตามรับสั่งดังนั้น เจ้าสามเณรนั้นได้ฟังก็โทมนัสซึ่งพระยานั้น ด้วย คิดว่า เรากระทำกุศล ดังนี้ พระยา นั้น ยังคับ กรรม อันหยาบช้า แก่เรา ฉะนี้ ผิดแล้ว ครั้นคิดแล้วจึงว่าแก่ข้าพระนั้นว่า ท่านทั้งหลายจงงดยับยั้งรูปสักครู่หนึ่ง รูปจะนมัสการลากระทำปทักษิณพระเจ้าก่อน ข้าพระจึงอนุญาตแล้วไปกระทำปทักษิณนมัสการอธิษฐานปรารถนา

ว่า เดชะกุศลอันข้ากระทำนี้ เมื่อข้ากระทำกาลกิริยาตายนั้น ขอให้ได้ไปบังเกิดเป็นพระราชบุตรแห่งพระยาในเมืองสัตวงค์ ขอให้ได้กระทำสงครามกับพระยาเชียงรายนี้ ให้ข้ามีชัยชนะแก่พระยานั้น ครั้นอธิษฐานแล้วก็ไปจากที่นั้น อยู่มาไม่ช้านัก เกิดอาพาธหนักด้วยโรคอันใดอันหนึ่ง กระทำกาลกิริยาตาย แล้วก็ได้ไปเกิดในครรภ์พระอัครมเหสีแห่งพระยาสัตวงค์นั้น อยู่ถ้วนกำหนดทศมาส ๑๐ เดือน ประสูติจากมาตุครรโภทรมีบุญมาก เมื่อพระราชกุมารวัฒนาการมีพระชนม์ได้ ๑๐ พระวัสสา พระบิดาสวรรคตแล้ว ชนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานกระทำการฌาปนกิจแห่งพระยานั้น แล้วจึงอภิเษกพระราชกุมารนั้นให้ครองราชสมบัติ อยู่เป็นสุขในเมืองสัตวงค์นั้น

ในการนั้น เมืองสัตวงค์เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองเชียงรายนั้น ราชบุรุษแห่งเมืองเชียงรายจึงไปสู่

เมืองสัตวงศ์ เพื่อจะไปตักเตือนเร่งเอาดอกไม้ทองเงิน ให้มาส่ง ณ เมือง เชียงรายนั้น ตามอย่างธรรมเนียม พระราชกุมารเจ้าเมืองนั้น จึงคิดการสงครามล่อลวงข้าหลวงชาวเมืองเชียงรายว่า ท่านข้าหลวงทั้งหลาย มาตักเตือน เร่งให้ส่งดอกไม้ทองเงินนี้ก็ชอบด้วยอย่างธรรมเนียมอยู่แล้ว แต่ข้าผู้ครองเมืองนี้พึ่งได้ว่ากล่าวใหม่ ยังเด็กเล็กน้อยอ่อนศักดิอ่อนนาม มีสติปัญญายังอ่อนนัก ท่านข้าหลวง ทั้ง ปวง จงได้ อนุเคราะห์ แก่ข้า ผู้ เด็กเล็กน้อย ให้ผัดผันยั้งงดอยู่สัก ๓ ปี ข้าจึงจะส่งดอกไม้ทองเงินไปถวายตามอย่างธรรมเนียม

ข้าหลวงนั้นครั้นได้ยินวาจาดังนั้น มีจิตเมตตาแก่พระราชกุมารนั้น จึงอนุญาตว่าตามเถิด เจ้าเมืองสัตวงศ์ ล่อลวงข้าหลวงเมืองเชียงรายด้วยกลอุบาย จะคิด การสงคราม จะให้ ช้า นาน เนิ่นออกไป จะได้แต่งพระนครค่ายคูประตูหอรบเชิงเทินป้อมกำแพงเมืองให้มั่นคง จะได้จัดแจงให้

กระทำไร่นา ยุ้งฉาง สะสม ข้าวเปลือก ข้าวสาร แล โภชนาหาร ของหวานของคาว เกลือพริกเปรี้ยวเค็ม ให้ได้ไว้จงมาก และจะได้จัดแจงซ่อมแปลงเครื่อง ศัสตราวุธสั้นยาวน้อยใหญ่ และจะได้บำรุงช้าง ม้าโยธาจตุรงคพลทวยหาญ ให้หัดฝึกปรือสั่งสอน ธนูหน้าไม้ ปืนไฟใหญ่น้อย เขญจรงค์, มนทการ, กระแบงแก้ว, ปืนหลังช้าง, ขานกยาง, หางนก คุ่ม, ลากล้อ, หามแล่น แลให้ชำนิชำนาญ ในการทหารยุทธสงครามจงทุกประการ ครั้นคิด ตริกตรอง การยุทธสงคราม ยุทธชิงชัยไว้เสร็จแล้ว จึงให้ส่ง ราชบุรุษ ข้าหลวงชาวเมืองเชียงราย กลับ ไป แล้วปรึกษาด้วยข้าราชการทั้งหลายมีเสนาบดี เป็นประธานให้ตบแต่งจัดแจงการทั้งปวงต่าง ๆ ดัง กล่าวพรรณนามานั้น ครั้นใกล้จะถึง ๓ ปีการทั้ง ปวง พร้อม แล้ว จึงให้ จัดแจง พลโยธาหาญ ได้ ประมาณมากหลายหมื่น ช้างม้าก็ได้มากกว่าร้อย พร้อมด้วยเครื่องสรรพยุทธต่าง ๆ แล้วให้พระ

ปโรหิตโหรโหราหาศุภนักษัตรฤกษ์ดี ครั้นได้ศุภ-
วารดิถีพิชัยฤกษ์ จะใกล้ระเบิกระยายขยายดำเนิน
พลทหาร พระภูบาลเจ้าเมืองสัตวงศ์ ก็ชำระ
สระสรง พระองค์ สรีรกายา ด้วยอุทก ธารา น้ำหอม
ใส่กระออมทองผ่องแผ้ว สำราญราชหฤทัยแล้ว
ทรงพระภูษา เครื่องอลังการอาภรณ์ บวรอร่าม
รุ่งโรจน์โชติรุจิ ด้วยศรี สุพรรณรัตน อำมรงค์
วรราชวิไล ใส่ สอด สำหรับ เครื่อง ทรง พิชัย
สงคราม เสร็จแล้วมิช้า ได้พิชัยฤกษ์ยาตราก็
บันลือลั่นฆ้องชัยแตรสังข์ ฆ้องกลองชนะบันลือ
ศัพท์สำเนียงเสียงสนั่นกึกก้องโกลาหล ยกธงชัย
โบกบนเวหา ดำเนิน หน้า เขยื้อน ขยาย พล ตาม
กระบวนพิชัยยาตราสงคราม แลดูเห็นงามเป็นชั้น
เป็นขนัด จามรกรรชิงฉัตรพระกลดพัชนีละอองผง
ฉัตรกั้นตรงแสงรวิตรัส อภิรุมรัตสว่างไสว ทวน
ธงชัยยายแสงแดงปลายจามรี เสด็จทรงหัสดี
คชาธาร อันชำนาญชาญชำณรงค์ตัวประเสริฐ

ระหงระเหิดระเห็จหัน ซับมันกระหึ่มครื้มคำราม งามไปด้วยเครื่องคชาภรณ์บวรรจนา แวดล้อมไปด้วยโยธาทวยหาญแลสล้างสลอน พลง้าวงอนหอกปืนไฟเสด็จไปโดยอนุกรมลำดับ ยกโยธาทัพไปตามราชมรคา ด้วยปรารถนาปรารภเพื่อจะชิงชัยตีเอาเมืองเชียงรายนั้น

ในกาลนั้น พระเจ้าเชียงราย คอย อยู่ ช้านานล่วง ๓ ปีแล้วไม่เห็นเจ้าเมืองสัตวงศ์เอาดอกไม้ทองเงินมาส่งหายไป จึงแคลงพระทัยสงสัยเจ้าเมืองสัตวงศ์ เห็นจะ แข็ง เมือง จึงใช้ให้ราชบุรุษ ไปพิจารณาสืบดูให้รู้เหตุนั้น

ส่วนราชบุรุษทั้งหลายไปสืบรู้ว่า เจ้าเมืองสัตวงศ์เป็นกบฏแล้ว จึงกลับมากราบทูลให้ทราบทูลให้ทราบเหตุทั้งปวงนั้น แก่พระเจ้าเชียงราย ๆ ได้ทราบแจ้งเหตุนั้นแล้ว ก็ทรงพระพิโรธโทมนัสขัดเคืองพระทัย จึงให้มหาเสนาเกณฑ์ทัพจัดแจงแต่งโยธาทหารช้างม้า ให้พร้อมด้วยเครื่อง

คัสตราวุธสรรพยุทธ์ต่าง ๆ ทั้งเสบียงอาหารแล
เครื่องหัตถกรรมกระทำการจงพร้อมทุกประการ
มหาเสนาบดีรับสั่งไปเร่งรัดจัดแจงแต่งทัพพลโยธา
ทหารอาสาพลแกล้วกล้าเข้มแข็ง พลแผลงศรยิงปืน
ไฟได้พร้อมเสร็จทุกประการตามรับสั่งโดยเร็วแล้ว
จึงกราบทูลให้ทราบซึ่งเกณฑ์ทัพนั้น พระเจ้าเชียง
รายได้ทราบแจ้งแล้ว เมื่อได้ฤกษ์ศุภวารดีถีแล้ว
จึงแต่งพระองค์ทรงเครื่องสำหรับพระพิชัยยุทธ-
สงครามแล้ว เสด็จขึ้นยนเกยชัยให้นำกุญชรบวร
คชาธาร อันประดับสรรพด้วยคชาภรณ์เครื่องมั่น
สุพรรณรัตนมณี มายืนที่ประทับพระองค์คอยสกุณ
พิชัยฤกษ์เห็นนิมิต พระอาทิตย์เปล่งปลอดเมฆใน
พื้นอากาศปราศจากมลทินใส ให้ลั่นฆ้องชัยแตร
สังข์ประโคมฆ้องกลองศุภโยค ธงชัยโบกเป็น
สำคัญ ยิงปืนไฟสนั่นเสียงบันลือลั่นกึกก้องสะเทือน
ท้องพระธรณี จึงเสด็จทรงศรีพระคชาธารอัน
ชำนาญณรงค์ โบกธงยกทัพออกจากพระนครไป

โดยลำดับตามมรรคา ๓ ราตรี ๔ ราตรี พอพบกองทัพเจ้าเมืองสัตวงค์ยกมาที่กลางทางนั้น ก็ทรงโกรธ มิทันจะพิจารณาว่า ข้าศึกมีโยธา ทวย หาญมากน้อย มิได้รั้งรอจึงให้ขับพลทหารเข้าโจมตีประจัน กระหนาบ กองทัพเจ้าเมืองสัตวงค์ อันพร้อมเสร็จมามิได้ประมาทนั้น

ฝ่ายทหาร ชาว เมือง เชียงราย ประมาทไว้ใจว่า ทหารชาวเมืองสัตวงค์ฝีมืออ่อน เคยเห็นมาแต่ก่อนคนก็น้อย แลทหารนายทัพนายกองทั้งปวงแกว่งเงื้อหอกดาบเข้าต้อนหลังพลทหารแห่งตน ให้เข้ากระโจมตีหักเอาด้วยกำลังกล้าแข็ง แลกำลังอาวุธแห่งพลทหารมากให้ บุกรุก ขับม้าโยธาทหารอาสา เข้า กระ โจม ตีรัน แทงฟัน กระหนาบ เป็นสามารถ มิได้ท้อถอยเต็มกำลัง

ฝ่ายทหารชาวเมืองสัตวงค์ แต่งทหารสืบทัพนำทัพ ๕ หอก ๗ หอกเดินก่อนไกลกองทัพทาง ๒ ร้อย ๓ ร้อยเส้น มีคนเร็วม้าใช้ ๓ ม้า ๔ ม้า

ไปสะกดตาม ๕ หอก ๗ หอก ให้รู้กันพบเห็นกองทัพข้าศึกสิ้นแน่แล้ว ให้คนเร็วม้าใช้กลับมาบอกทัพหน้าทัพหลวงให้รู้ด้วยกัน ครั้งนั้นเจ้าเมืองสัตวงศ์นั้นคนมากกว่าหมื่น รู้เหตุนั้นแล้วบอกถึงทัพหลวงให้รู้กัน จึงแยกพลทหารคนแข็งออกข้างละพันเศษ ให้ซุ่มอยู่ ๒ ฟากทาง ไกลทัพหน้าขึ้นไปทาง ๘๐ เส้น ๙๐ เส้น ไกลหนทางห่างออกไป ๒๐ เส้น ๓๐ เส้นให้คอยอยู่ ได้ยินเสียงปืนทัพหน้า แล้วให้ยกออกตีหลังข้าศึกนั้น จงสามารถกำหนดรู้กันได้แล้ว ครั้นได้ยินเสียงปืนทัพหน้าก็ยกออกตีกระหนาบทั้ง ๒ ข้าง ได้ทีแล้วเข้ากระโจมพื้นแทงบุกรุก ฆ่าฟันทหารชาวเมืองเชียงรายล้มตายเป็นอันมาก ฝ่ายนายทัพนายกองชาวเมืองเชียงราย เห็นทแกล้วทหารทั้งหลายเสียทีเขาฆ่าฟันล้มตายเป็นอันมากดังนั้นก็เสียใจ จะคิดแก้ไขอุบายถ่ายเทผ่อนผันก็เห็นมิทันที คิดแต่จะหนีทั้งไพร่ทั้งนาย พลทหารทั้งหลายเป็นอันมากนัก

เห็นข้าศึกเข้มแข็งผู้มือเหลือกำลัง ก็สะดุ้งตกใจ กลัวตัวสั่นก็แตกพ่ายกระจัดกระจายกัน หนีกันระส่ำระสายเบียดเสียด ย่ำเหยียบกันเป็นโกลาหล วิ่งหนีไป

ส่วน พระเจ้าเชียงราย เห็น พลทหาร ล้มตาย เป็นอันมาก แตกฉาน หนีพ่ายไปดังนั้น ก็ยังเกิดภัยความกลัวยิ่งนัก จึงกลับช้างพระที่นั่งขับหนีไป ฝ่ายว่าเจ้าเมืองสัตวงศ์รู้เห็นว่า เจ้าเมืองเชียงราย ทหารทั้งหลายเสียทีแตกพ่ายไปดังนั้น ก็เร่งขับต้อนทหารโยธาทั้งหลาย ให้เร่งติดตามตีกองทัพจับเชลยให้จงได้ ส่วนทหารทั้งหลายได้ทีก็ไล่ติดตามตี ที่ทันก็ฟันแทงฆ่าเสียซึ่งข้าศึกนั้นล้มตายเกลื่อนกลาดไปในป่าก็มีบ้าง บ้างก็อยู่ริมทาง บ้างป่วยลำบาก บ้างตายเป็นอันมาก บ้างก็ แตกฉาน ซ่าน เซ็น ไปสู่ ทิศ น้อย ทิศ ใหญ่ ต่าง ๆ กันไป

พระเจ้าเชียงรายเร่งรีบหนีมาโดยเร็ว เร่งมากลางวันกลางคืนตราบเท่าถึงเมืองแห่งตน แล้วยัง คน ทั้งหลาย ให้ ขึ้น หน้าที่ เชิงเทิน กำแพง ป้อมรักษาพระนครทุกแห่งให้มั่นคงโดยเร็ว คนทั้งหลายซึ่งอยู่บนขอบขัณฑเสมา บ้านน้อยบ้านใหญ่ต่างในแว่นแคว้นแขวงเมืองเชียงรายนั้น ครั้นรู้ว่ากองทัพแตกเสียแก่ข้าศึก ก็ตกใจกลัววิ่งหากันสับสนเอิกเกริกวุ่นวาย เก็บข้าวของเงินทองพรรณผ้านุ่งห่มหอกดาบง้าวทวน ชักชวนกันพาบุตรภริยาบิดามารดาญาติแลมิตรทั้งหลาย ทิ้งเหย้าเรือนพาบุตรหนีข้าศึกออกจากบ้าน เข้าสู่ป่าหลบลี้หนีเร้นซ่อนซอนซอกอยู่ในป่ารกที่กำบังเป็นอันมาก

ฝ่ายเจ้าเมืองสัตวงค์ก็เร่งพลโยธาทัพ ขับช้าง พระ ที่นั่ง เร่งรีบ ติดตาม มาถึง เมือง เชียงรายแล้ว ให้ตั้งค่ายหลวงใกล้เมืองระยะทางประมาณ ๕๐ เส้น ให้ทหารตั้งค่ายล้อมเมืองเชียงรายเป็นสามารถ ปรารภเพื่อจะให้ทหารหักเอาเมืองให้จง

ได้ เจ้าเมืองเชียงรายเลียบดูหน้าที่เชิงเทินเห็นทหารโยธาข้าศึกนั้นมากยิ่งนัก เห็นทหารแห่งตนน้อยนักแตกหนีไปเสียอื่นนั้นมาก ก็เสียพระทัยจึงปรึกษาด้วยข้าราชการพิจารณาเห็นว่า จะรับมิหยุดจะสู้มิได้เห็นมิอาจจะรักษาเมืองได้ จะให้กวาดต้อนคนบ้านนอกเข้ามาในเมือง จะได้จัดแจงการป้องกันเมืองก็มิทันที จึงคิดอ่านกันที่จะหนี จึงป้องกันรักษาเมืองอยู่ได้ ๓ ราตรี ให้บังเกิดสะดุ้งตกใจมีภัยความกลัวยิ่งนัก พระเจ้าเชียงรายกับข้าราชการทั้งหลาย จึงจัดแจงเสบียงอาหารยานพาหนะช้างม้าโยธาทหาร ได้ประมาณ มากกว่าพันพร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธต่าง ๆ แล้วก็พาบุตรทารก ทาสา ทาสี ญาติ มิตร บิดา มารดา เสนาอำมาตย์ทาสกรรมกรพร้อมแล้ว เพลา ๒ ยามฤกษ์ดีก็ยกแหกออกไปจากเมืองตามกระบวนล่าทัพให้ทหารแซงซ้ายขวานำหน้าอยู่รั้งหลังคอยป้องกัน

รอรบต้านทานพาอพยพครอบครัวเร่งรีบหนีไปโดยเร็ว

ฝ่ายชาวกองทัพ บ้างนอนหลับอยู่ เป็นอันมาก ครั้นได้ยินเสียงเท้าช้างม้าโยธาคนทั้งหลาย อันออกไปจากเมืองข้างทักขิณทิศนั้น ก็รู้ว่าชาวเมืองเชียงรายเทเมืองแตกหนีไปแล้ว เร่งรัดปลุกกันขึ้นออกติดตามไปไม่พร้อมกัน บ้างหลังบ้างตื่น ไปทันบ้างไม่ทันบ้าง ที่ไปทันนั้นน้อย ที่ไปไม่ทันนั้นมาก ได้รบบ้างมิได้รบบ้าง ติดตามไปจนสิ้นแดนไม่ได้เจ้าเมืองแล้ว กองทัพนั้นก็กลับคืนเข้าไปสู่เมืองนั้น

เจ้าเมืองสัตวงศ์นั้นได้เมืองนั้นแล้ว ให้จัดแรงเกลี้ยกล่อมมหาชนทั้งหลายอันหนีอยู่ป่า ให้เข้ามาอยู่บ้านตามภูมิลำเนาสิ้นแล้ว ให้ตบแต่งบ้านเมือง แลทำการ พิธิพลิกรรมทำ ขวัญสมโภชพระนคร แล้วก็อยู่ว่าราชการในเมืองเชียงรายสำเร็จความปรารถนาที่ได้อธิษฐานไว้แต่ก่อนนั้น

ฝ่ายพระเจ้าเชียงรายพาบริวารทั้งหลายมาสู่สยามประเทศ ถึงอรัญราวป่าฟากแม่น้ำเมืองกำแพงเพชรข้างตะวันตก บอกกล่าวเหตุการณ์ทั้งปวงให้แจ้งแก่เจ้าเมืองกรมการทั้งปวง ขอพึ่งโพธิสมภารเป็นข้าขอบขัณฑเสมาอาศัยอยู่สืบไป

ขณะนั้นสมเด็จอมรินทราธิราช พิจารณาดูรู้เหตุว่า พระยานั้นมีบุญญาธิการมาก จะได้เป็นเชื้อสายเค้ามูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย จะได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในสยามประเทศ จึงลงมาจากเทวโลกด้วยเพศเป็นดาบส ทรงพรตกิริยางดงามยิ่งนัก มายืนอยู่ตรงหน้าช้างพระที่นั่งด้วยเทวฤทธิ์ ร้องห้ามว่าพระเจ้าเชียงรายอย่าไปอื่นเลยข้าศึกหามาตามไม่ แล้วพระองค์จงให้สร้างเมืองที่นี่เถิด จะเป็นมงคลดีอยู่หาภัยมิได้ พระเจ้าเชียงรายเมื่อได้ทรงฟังก็ยิ่งเกิดปีติโสมนัส นมัสการพระดาบสแล้ว ยังคนทั้งหลายให้จัดแจงตบแต่งที่สร้างเมืองลงในที่นั้น พร้อมด้วยกำแพง

ป้อมคูประตูหอรบ ปรางค์ปราสาทราชเรือนหลวง โรงช้างโรงม้าศาลา ลูกขุน ถนน หนทางยุ้ง ฉางบริบูรณ์ทั้งปวง สำเร็จด้วย เทวฤทธิ์ แลราชฤทธิ์ แล้วมิได้ช้าแต่ใน ๔ เดือน เมืองนั้นมีนามบัญญัติชื่อว่าเมืองไตรตรึงศ์ ปรากฏมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระเจ้าเชียงรายเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้นเป็นบรมสุข ปราศ จาก อริราชข้า ศึก มาช้า นาน จำเริญมาด้วยพระราชบุตรราชธิดา มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญพระราชกุศลมิให้ทานรักษาศีลมาช้านาน หาภัยอันตรายมิได้ ตราบเท่าอายุขัย สิ้นพระชนม์แล้วก็ไปตามยถากรรมของพระองค์นั้น พระราชบุตรแห่งพระยานั้นทรงพระนามชื่อว่า พระเจ้าไตรตรึงศ์ ได้เสวยราชสมบัติสืบมา มีพระราชบุตรราชนัดดาต่อมาถึง ๓ ชั่ว ๔ ชั่ว พระยาเป็นสัมมาทิฐิ มีศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศล มีรักษาศีล แลให้ทาน เป็นต้น

เคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นสุขมาช้านานหาภัยอันตรายมิได้

ในกาลครั้งนั้นยังมีบุรุษผู้หนึ่ง มีสรีรกายเป็นปมเป่าหูดต่อมทั่วทั้งตัว เป็นคนไพร่อยู่ในบ้านนอกใต้เมืองไตรตรึงศ์ อันชื่อว่าเมืองแปบนั้นลงมาทางไกลวันหนึ่ง ทำไร่ปลูกพักแฟงแตงน้ำเต้าพริกมะเขือต่าง ๆ กล้วยอ้อยเผือกมันขายแลกเลี้ยงชีวิต หาภริยาไม่ได้มาช้านาน มะเขือต้นหนึ่งอยู่ใกล้บันไดเรือน บุรุษนั้นไปเบาลงที่ริมต้นมะเขือนั้นเนือง ๆ มะเขือนั้นใหญ่โตงามกว่าทุกต้นในไร่นั้น ผลมะเขือนั้นเป็นที่รัก ที่ชอบใจยิ่งนักครั้งนั้นยังมีพระราชธิดาแห่งพระยาไตรตรึงศ์พระองค์หนึ่ง มีพระรูปพระโฉมงามพร้อมบริบูรณ์ด้วยเบญจกัลยาณี จึงมีพระนามชื่อ นางแก้วกัลยาณี อายุได้ ๑๗—๑๘ ปี มีพระทัยสกัดยินดีด้วยราคจิตคิดอยากเสวยมะเขือเป็นกำลังยิ่งนัก จึงให้ทาสาทาสีไปเที่ยวหาซื้อมะเขือ ทาสาทาสีนั้นจึงไปเที่ยว

หาซื้อมะเขือที่ตลาดใต้เหนือ หลายแห่งไม่ได้มะเขือ จึงสืบเสาะไปจนถึงไร่ของบุรุษนั้น จึงซื้อมะเขือลูกใหญ่งามของบุรุษเป็นปมนั้นได้ จึงนำถวายราชธิดา ๆ จึงเสวยมะเขือนั้น จะมีเหตุให้บังเกิดโอชารสซาบซ่าน ให้นางมีปีติโสมนัสยินดียิ่งนักเป็นกำลัง จนมีกายกำเริบต่าง ๆ ทั้งนี้นางนั้นได้พระราชบุตรผู้มีบุญมาบังเกิด และจะได้พระภัสดาสามีผู้มีบุญญาธิการมาก อนึ่งเหตุภาวะแห่งคนทั้งสามนั้นกระทำบุญด้วยกันมาแต่ก่อน

ในกาลนั้นสัตว์ผู้หนึ่งมีบุญญาธิการได้กระทำมามาก มาอุบัติปฏิสนธิบังเกิดในครรภ์โภทรแห่งพระราชธิดานั้น ด้วยเหตุว่านางได้เสวยมะเขืออันเป็นเชื้ออุปนิสัยสมภวะ แห่งบุรุษสรีรกายเป็นปม อันกระทำปัสสาวะในที่ใกล้ต้นมะเขือนั้น ครรภ์อุทรแห่งนางแก้วกัลยาณีนั้นก็เห็นปรากฏขึ้นมา ฝ่ายพระญาติพระวงศา ครั้นเห็นครรภ์แห่ง

นางเห็นวิปริต จึงไถ่ถามตามประเพณีคดีโลก ได้ฟังเหตุอันนางบอกด้วยวาจาสัจว่า ข้านี้มิได้คบหาสังวาสด้วยบุรุษผู้ใดเป็นอันขาด ก็เห็นความจริงด้วยสุจริต ด้วยอานุภาพบุญแห่งสัตว์อันอยู่ในครรภ์นั้น พระญาติพระวงศ์ทั้งหลายมิได้โกรธ เชื่อถือ ช่วย กัน อภิบาล รักษา ครรภ์ ด้วยไม ตรีจิต นางนั้นก็รักษาครรภ์นั้นมา เมื่อถ้วนกำหนดทศมาส จึงคลอดซึ่งพระราชบุตร ทรงพระรูปโฉมงามยิ่งนักประดุจรูปทอง ประกอบด้วยลักษณะอันบริบูรณ์ พระญาติพระวงศ์มีพระเมตตารักใคร่ช่วยบำรุงบำเรออุปถัมภนาการ เลี้ยงรักษาด้วยสุจริตเป็นปรกติมา สมเด็จพระอัยกานั้น มีพระปรารถนา เพื่อจะเสี่ยงทายพระราชนัดดา ทดลองดูจะใครรู้ว่าบุรุษผู้ใดจะเป็นบิดาของพระราชกุมาร ครั้นทรงพระดำริแล้วจึงสั่งแก่ราชบุรุษทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงให้คนเอาฆ้อง กลองไป เที่ยวตีข่าวบอก กล่าว แก่บุรุษทั้ง หลายใน กรุง นอก กรุง ศรี ฯ

แขวงจังหวัดจงทั่ว ตั้งแต่พรุ่งนี้ไป ๓ วัน ให้บุรุษทั้งหลายเข้ามาในพระราชวัง ให้ถือมาซึ่งขนมแลผลไม้ต่าง ๆ ตามที่มีแต่สิ่งละน้อย ให้เร่งเข้ามา ราชบุรุษทั้งหลายก็ให้ไปเที่ยวตีฆ้องร้องป่าวทั่วทุกทิศตามรับสั่ง ฝ่ายบุรุษทั้งหลายรู้ว่ารับสั่งให้เข้าไปในพระราชวังดังนั้น บ้างได้ขนม บ้างก็ได้ผลไม้ต่าง ๆ กับเผือกมันกล้วยอ้อยตามที่มีถือเข้าไปในพระราชวัง

สมเด็จพระอัยกาให้ตกแต่งประดับ พระราชนัดดา ด้วยเครื่องกุมารอาภรณ์อลังการอันวิจิตรวิภูษิตสังวาลงามเลิศแล้ว จึงให้พระหลานแก้วนิสีทนาการเหนือราชอาสน์ อันตกแต่งเป็นอันดีในที่พระราชฐาน แล้วให้เรียกหาบุรุษเข้ามาทีละคน ให้ถือขนมของกินกล้วยอ้อยผลไม้เข้าไปสู่สำนักแห่งพระราชกุมาร สมเด็จพระอัยกาจึงอธิษฐานว่า บุรุษผู้ใดเป็นบิดาของพระราชกุมารแท้จริงไซร้ ก็ให้พระราชกุมารนี้จงถือข้าวของวัตถุ

ของบุรุษผู้นั้น ถ้ามิใช่พระบิดาอย่าให้พระราชกุมารถือข้าวของวัตถุของบุรุษผู้นั้นเลย ครั้นอธิษฐานแล้วก็ให้พระราชกุมารเข้าไปถือเอาของวัตถุบุรุษนั้น แลชายแสนปมนั้นได้แต่ก้อนข้าวเย็นถือมาก้อนหนึ่ง พระราชกุมารก็เข้ากอดเอาคอ แล้วรับเอาก้อนข้าวเย็นมาเสวย ชนทั้งปวงเห็นก็พิศวงชวนกันติเตียนต่าง ๆ พระเจ้าไตรตรึงศ์ละอายพระทัยได้ความอัปยศ จึ่งพระราชทานพระราชธิดาและพระราชนัดดาให้แก่ชายแสนปม ให้ใส่แพลอยไปถึงที่ไร่มะเขือ อันเป็นที่อยู่ไกลจากพระนครทางวันหนึ่ง ชายแสนปมก็พาบุตรภรรยาขนสู่ไร่ ด้วยเดชะบุญชนทั้งสามบันดาลให้สมเด็จอมรินทราธิราชนิมิตกายเป็นวานร เอากลองทิพย์มาส่งให้ชายแสนปม แล้วตรัสบอกว่า ท่านจะปรารถนาสิ่งไรจงตีกลองนี้ อาจให้สำเร็จความปรารถนาได้สิ้น ชายแสนปมจึงปรารถนาให้รูปงามจึงตีกลองนั้น ปมเปาทั้งปวงก็อันตรธานศูนย์ ร่าง

กายนั้นก็บริสุทธิ์ แล้วนำกลองนั้นมาสู่ที่อยู่แล้วก็บอกแก่ภริยา นางก็มีความยินดี จึงตีกลองทิพย์นิมิตทองให้ช่างตีอู่ทองให้พระโอรสบรรทม เหตุดังนี้ พระราชกุมารจึงมีนามว่าเจ้าอู่ทองจำเดิมแต่นั้นมา จุลศักราช ๖๘๑ ปีมะแมเอกศก บิดาเจ้าอู่ทองจึงตีกลองทิพย์ นิมิตเป็นพระนคร ขึ้น ในที่นั้น ให้นามชื่อว่าเทพมหานคร เหตุสำเร็จด้วยอานุภาพเทพดา แลชนทั้งหลายชวนกันมาอาศัยอยู่ณเมืองนั้นเป็นอันมาก พระองค์ได้เสวยราชสมบัติ ทรงพระนามชื่อพระเจ้าศรีวิชัยเชียงแสนปรากฏในสยามประเทศนี้ จุลศักราช ๗๐๖ ปีวอกฉอศก สมเด็จพระเจ้าศรีวิชัยเชียงแสนทิวงคตอยู่ในราชสมบัติ ๒๖ ปี แล้วกลองทิพย์นั้นก็อันตรธานหาย สมเด็จพระเจ้าอู่ทองราชโอรส ได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดาได้ ๖ พระวัสสา ทรงพระปรารภสร้างพระนครใหม่ จึงให้ราชบุรุษเที่ยวแสวงหาภูมิประเทศ ที่มีพรรณมัจฉาชาติ

ครบบริบูรณ์ ราชบุรุษก็เที่ยวหามาโดยทักษิณทิศ ถึงประเทศ ที่หนองโสน ก็อบรด้วย พรรณปลา พร้อมทุกสิ่ง จึงไปกราบทูลพระเจ้าอู่ทองจึงยกจา ตุรงคโยธาประชาราษฎร์ ทั้งปวงมาสู่ประเทศนั้น นั้น จุลศักราช ๗๑๒ ปีขาลโทศก ทรงสร้างพระนครเสร็จให้นามชื่อว่ากรุงเทพมหานคร ตามนามพระนครเดิม ๑ ให้นามชื่อทวาราวดี เหตุมีคงคาล้อมรอบดุจนามเมืองทวาราวดี ๑ ให้นามชื่อว่าศรีอยุธยา เหตุเป็นที่อยู่แห่งชนชราทั้งสอง (คือยาย) ศรีแลตาอุธยา เป็นสามีภริยากัน อาศัยอยู่ในที่นั้นนาม ๑ แลนามทั้งสามประกอบกันจึงเรียกว่า กรุงเทพมหานครทวาราวดีศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง ได้ราชาภิเษกเสวยราชสมบัติพระชนม์ได้ ๓๗ พระวัสสา ถวายพระนามสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี แลเมื่อแรกได้ราชาภิเษกนั้นได้สังข์ทักษิณาวัฏภายใต้ต้น หมันในพระ นครสังข์ ๑ แล้วทรงสร้างพระที่นั่งไพฑูรย์มหาปราสาท

องค์หนึ่ง พระที่นั่งไพชยนตมหาปราสาทองค์หนึ่ง พระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาทองค์หนึ่ง แล้วให้พระบรมราชาธิราชผู้เป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ตรัสเรียกว่า พระเชษฐาธิราชนั้นไปครองเมืองสุพรรณบุรี ให้พระราชบุตรทรงพระนามพระราเมศวรไปครองเมืองลพบุรี ครั้งนั้นเมืองประเทศราชขึ้น๑๖ หัวเมือง คือ เมืองมะละกา ๑ เมืองชวา ๑ เมืองตะนาวศรี ๑ เมืองทะวาย ๑ เมืองเมาะตะมะ ๑ เมืองเมาะลำเลิง ๑ เมืองนครศรีธรรมราช ๑ เมืองสงขลา ๑ เมืองจันทบุรี ๑ เมืองพระพิษณุโลก ๑ เมืองสวรรคโลก ๑ เมืองสุโขทัย ๑ เมืองพิชัย ๑ เมืองพิจิตร ๑ เมืองกำแพงเพชร ๑ เมืองนครสวรรค์ ๑ แลพระองค์สร้างวัดพุทไธศวรรย์แลวัดป่าแก้ว จุลศักราช ๗๓๑ ปีระกาเอกศก สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๐ ปี

วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

ของ

สมพร อยู่โพธิ์

(คัดจากวารสารศิลปากร ปีที่ ๖ เล่ม ๘)

"เบื้องตีนนอน (ทิศเหนือ) เมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอจน มีป่า หมากพร้าว มีป่าหมากลาง มีไร่มีนา มีถิ่นมีถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก" นี่เป็นความตอนหนึ่งในศิลาจารึกหลักที่ ๑ (จารึกพ่อขุนรามคำแหง)

วัดศรีชุม ตั้งอยู่ทางมุมตะวันตกเฉียงเหนือเมืองเก่าสุโขทัย ไม่ไกลจากกำแพงเมืองนัก รถยนต์ไปถึงได้โดยลงจากทางหลวงสายสวรรคโลก-สุโขทัย-ตาก ที่หลัก ก.ม. ๕๑ ห่างจากตัวจังหวัดสุโขทัยปัจจุบัน ๑๓ ก.ม. เศษ

วัดศรีชุมเป็นวัดโบราณที่สำคัญ ทั้งทางประ

วัติศาตร์ และโบราณคดีของจังหวัดสุโขทัย สร้าง
โดยพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วง ที่ครอง
กรุงสุโขทัยในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีของไทย
สิ่งที่อัศจรรย์และ เป็นชิ้นสำคัญที่สุดในวัดนี้ ก็คือ
มณฑป อยู่หลังวิหาร ในมณฑปนี้มีพระประธาน
ขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐถือปูน เป็นพระพุทธรูปปาง-
มารวิชัย หน้าตักกว้าง ๑๐.๘๐ มตร มณฑปนี้
ดูภายนอกเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีผนังเกลี้ยง ๆ สูง
๑๗.๔๐ เมตร เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสยาวด้านละ
๑๖.๔๐ เมตร มีฐานเป็นบันไดสามชั้นรอบตัว ที่
ขอบผนังข้างบนเป็นบัว ใต้บัวลงมาเป็นเฟื่องย้อย
ประตูเข้าด้านหน้าอยู่ทางทิศตะวันออก ช่องประตู
เข้าทำตรงขึ้นไปเฉย ๆ ก่อน กว้าง ๑.๙๐. เมตร
แล้วจึงไปสอบเข้าเป็นซุ้มมียอดเรียวแหลม ผนัง
ก่อเป็นสองชั้น ปล่อยช่องว่าง เป็นอุโมงค์ ทางเดิน
ในผนังกว้างประมาณ ๔๐ ซ.ม. ช่องเข้าอยู่ตรง
ประตูเข้าด้านซ้าย เดินไปในระหว่างซอกผนังได้

ข้างบน ตามช่องผนังนี้พอถึงข้อศอกที่เลี้ยว มีเจาะช่องให้แสงสว่างเข้าได้ทุกแห่ง ผนังทิศใต้ด้านในมีช่องทะลุอยู่ช่องหนึ่งตรงพระพักตร์ ด้านข้าง พระพุทธรูปพอดี และผนังทิศตะวันตกด้านหลังพระประธาน มีช่องทะลุอยู่ช่องหนึ่งเหมือนกัน ตรงพระศอกด้านหลังของพระ ประธาน เราอาจ จะมายืนตรงพระพาหาทั้งสองข้างของพระพุทธรูปได้ อุโมงค์หรือช่องผนังนี้บนเพดานมีแผ่น ศิลาสลักลายเส้น (engraving) เป็นภาพพระโพธิสัตว์ปางต่าง ๆ ในเรื่องชาดก เดี๋ยวนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ หนึ่งแผ่นมีตัวหนังสือไทยบอกเรื่องไว้ด้วยทุกแผ่น ภาพชาดกนี้เป็นแบบอย่างลังกาเดิมคงจะไม่อยู่ในวัดนี้ คงจะนำมาจากที่อื่น แล้วเอามาซ่อนเก็บรักษาไว้มิให้เป็นอันตราย ในอุโมงค์นี้อีกที่หนึ่ง นอกจากภาพชาดกแล้ว ยังมีรอยพระพุทธบาทแผ่นหนึ่งตรง ข้อศอกเลี้ยว ทิศตะวันตกเฉียงใต้ รอยพระพุทธบาทนี้อาจจะเก่ากว่า

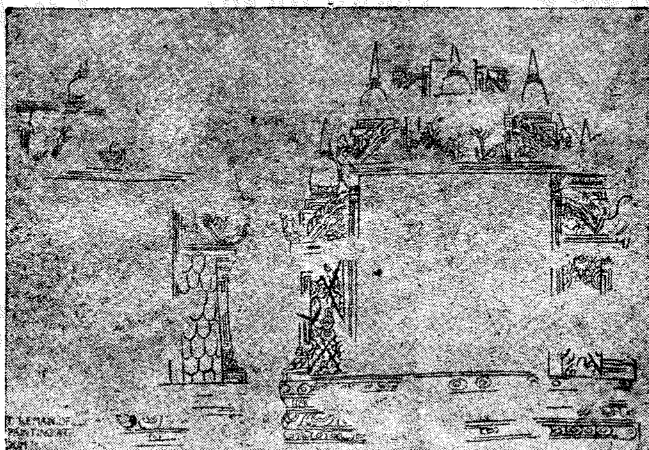

ภาพแผ่นศิลาสลักลายเส้นรูปพระโพธิสัตว์ปางต่าง ๆ

รอยพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี ซึ่งพบในรัช-สมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๖๓-๒๑๗๑) ในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตามฝาผนังในอุโมงค์นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงตรวจดูด้วยแสงไฟฟ้า มีรอยเขียนลวดลายประสานสี เป็นพระ พุทธ รูปเรียงเป็นแถวแต่ลบเลือนเสียมากจนเกือบจะแลไม่เห็น

เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ นายเฟื้อ ทองอยู่ อาจารย์ประจำคณะจิตรกรรม และปฏิมากรรม แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ขึ้นไปตรวจค้น ภาพเขียน ในเมือง เก่าสุโขทัยหลายแห่งโดยเฉพาะที่วัดศรีชุมนี้ ได้พบว่าภาพเขียนของเดิมตามฝาผนังในอุโมงค์ หรือช่องผนังด้านทิศใต้มณฑปหลังนี้ ห่างจากช่องทะลุตรงพระพักตร์ด้านข้างพระประธานไปทางทิศตะวันตก ประ-มาณ ๑ เมตร ยังคงเหลืออยู่เป็นเนื้อที่ประมาณ ๐.๙๐×๐.๖๐ เมตร นายเฟื้อจึงได้เขียนคัดลอก

ด้วยเส้นหมึก จากภาพเขียนระบายสีของเดิมเอาลงมากรุงเทพ ฯ ภาพเขียนนั้นเป็นภาพมีลักษณะอันเป็นอย่างที่ช่างเรียกกันว่า "เรือนปราสาท" ยอดปราสาทเป็นแบบ สถูป หรือ เจดีย์แบบไทยในสมัยกรุงสุโขทัย โดยเฉพาะลักษณะเหมือนกับยอดพระเจดีย์วัดมหาธาตุใน บริเวณเมือง เก่าสุโข-ทัยไม่ผิดเพี้ยน ตลอดจนลวดลายเครื่องประดับ

ซึ่งทำเป็นลายดอกจันท์และลายกระหนก เหมือนกับลวดลาย ที่ประดับซุ้ม พระเจดีย์ องค์ใหญ่ในวัด

มหาธาตุนั้น สีที่ใช้เขียนมีเพียง ๒ สี คือ สีดำและดินแดง นับว่าเป็นภาพเขียนชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งของไทย อันจะเป็นประโยชน์อย่างใหญ่ยิ่งในการศึกษาเกี่ยวกับศิลปกรรม วัฒนธรรม และโบราณคดีของไทย นับว่าเป็นโชคดีอย่างใหญ่หลวงของเราที่มรดกอันหาค่ามิได้ ซึ่งบรรพบุรุษของเราในสมัยกรุงสุโขทัย ได้ทอดทิ้งไว้ ให้จะไม่ต้องศูนย์ไปเสียเลยทีเดียว แต่เป็นที่น่าเสียดายที่มิได้พบลวดลายพระพุทธรูปเรียงเป็นแถว ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพบไว้ เพราะอาจหลุดออกหมด เนื่องจากภัยธรรมชาติและมนุษย์ ด้วยยังมีมนุษย์ที่มืออยู่ไม่สุขได้เอาถ่านบ้าง ของแหลม ๆ บ้าง ขีดเขียนชื่อของตนตามฝาผนัง ที่เขียนประสานสีในอุโมงค์ฝาผนังมณฑป และแผ่นศิลาจารึกภาพชาดกที่มือเอื้อมถึง ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะอยากอวดคนอื่นเขาว่าตัวฉันเองก็ได้มาถึงปูชนียสถานแห่งนี้เหมือนกัน แต่

หารู้ไม่ว่าการกระทำ เช่นนั้น เท่ากับเป็นการช่วยกันทำลาย หลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมของชาติไทย สมกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ค่อนแคะไว้ในคำนำหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงว่า "คนไทยโบราณมีแต่คิดและอุตสาหะทำสถานที่ใหญ่โตและงดงามขึ้นไว้ ให้มั่นคง คนไทยสมัยนี้มีแต่จะรื้อถอนของเก่า ฤๅทิ้งไว้ ให้โทรมเพราะมัวหลงนิยมในของใหม่ ไปตามแบบของชาวต่างประเทศ ไม่รู้จักเลือกสรรว่าสิ่งไรจะเหมาะจะควรใช้ในเมืองเรา สักแต่เขาใช้ก็ใช้บ้าง มีแต่ตามอย่างไปประดุจทารกฉะนั้น"

ในช่องผนังหรืออุโมงค์นี้ ได้พบศิลาจารึกหลักหนึ่ง จารึกเรื่องพงศาวดารกรุงสุโขทัย คือศิลาจารึกหลักที่ ๒ ในหนังสือ ประชุม ศิลาจารึกสยามภาคที่ ๑ ศิลาจารึก หลักนี้ ศาสตรา จารย์

ยอรช เซเดส์ สันนิษฐานว่า เดิมจะอยู่ที่วัดมหาธาตุในเมืองเก่าสุโขทัย โดยมีเหตุที่น่าเชื่อได้ ๒ ประการ คือประการที่หนึ่ง ในคำจารึกนั้น ได้เล่าเรื่องการปฏิสังขรณ์ วัดมหาธาตุไว้โดยยืดยาว และอีกประการหนึ่งในศิลาจารึกนครชุม (หลักที่ ๓) ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๔๗–๔๙ มีความปรากฏว่า "คำนี้กล่าวคันสเล็กสน้อย ....แลคำอันพิศดารไซร้ กล่าวไว้ในจารึกอันมีในเมืองสุโขทัย พระมหาธาตุพู้น...." ศิลาจารึกหลักที่ ๒ นี้ เดี๋ยวนี้อยู่ ในพระที่นั่งศิวโมกขพิมานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพฯ เหตุที่จะเอาลงไปกรุงเทพฯ นั้น เกิดขึ้นด้วยมีชาวต่างประเทศขึ้นไปเที่ยวเก็บ หรือลางทีถือสิทธินำเอาของโบราณทางเมืองเหนือไปต่างประเทศเสียด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นฯ และทรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกระทรวงธรรมการ ให้คิดอ่านตรวจค้นเก็บของโบราณซึ่งควรหวงแหนอยู่ตามหัวเมืองเหนือ เอามาเก็บรักษาไว้เสียในกรุงเทพฯ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงกราบบังคมทูลขอพระราชทาน แต่งตั้งให้ร้อยเอกหลวงสโมสรสรรพการ นายทหารช่างในกรมมหาดเล็ก คือพลโทพระยาสโมสรสรรพการ (ทัด ศิริสัมพันธ์) คน ๑ กับหลวงกำจัดไพริน ปลัดกรมกองแก้วจินดา คือ มหาอำมาตย์ตรี พระยาวิจิตรยารักษ์ (ติศ นามะสนธิ) คนหนึ่งเป็นข้าหลวงขึ้นไปตรวจเก็บของโบราณ ได้จารึกหลายแผ่นรวมทั้งที่วัดศรีชุมด้วย นำมาเก็บรักษาไว้ในกรุงเทพฯ

บนชั้นยอดบัวบนผนังมณฑปนี้ มีหลุมสำหรับรับเสาอยู่สี่หลุม แสดงให้เห็นว่าเครื่องบนเป็นไม้

หลังคามุงกระเบื้อง กระเบื้องที่พบบนผนังนี้ ปลายตัดตรงเสมอกัน ไม่แหลมเหมือนกระเบื้องที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ขอที่สำหรับเกี่ยวระแนงงอเต็มแผ่น ไม่มีตัวผู้ตัวเมีย รูปหลังคามณฑปนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่า เป็นรูปเหมือนซามคว่ำ มีจั่วหน้าหลัง ส่วนมณฑปหลังนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า เดิมคงเป็นมณฑปโถงสร้างด้วยเครื่องไม้ สร้างวิหารก่ออิฐต่อรัชกาลหลัง ข้อนี้สังเกตเห็นฝาผนังตรงพระชานุพระประธานก่อรุ้งออกไป ถ้าสร้างมณฑปกับพระพุทธรูปในคราวเดียวกันก็หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระพุทธรูปองค์นี้ตรงกับที่เรียกว่า "พระอจน" ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๑) มีรอยปั้นพอกแก้ไขหลายครั้ง องค์เดิมเห็นจะพังเสียครั้งหนึ่งแล้วสร้างขึ้นใหม่ในภายหลัง แต่

ลักษณะของพระพุทธรูปและมณฑปเป็นแบบของสมัยสุโขทัย

หน้ามณฑป "พระอจน" นี้มีวิหารย่อมๆอยู่วิหารหนึ่ง มีประตูเข้าด้านหน้าหนึ่งประตู ด้านหลังหนึ่งประตู ผนังด้านตะวันออกและด้านตะวันตกกว้าง ๑๑.๕๐ เมตร ด้านเหนือและด้านใต้ยาว ๒๐ เมตร เจาะช่องผนังให้แสงสว่างเข้าเป็นรูปกากบาท การก่อสร้างใช้อิฐปนแลง คือใช้แลงเป็นรากและฐาน ผนังก่อด้วยอิฐถือปูน เสาเป็นแลงถือปูน พระประธานในวิหารนี้เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น แต่ถูกทำลายเสียหมดแล้ว เหลือแต่ฐานชุกชีให้พอแลเห็นได้บ้างเท่านั้น ส่วนพระอุโบสถอยู่ทางทิศใต้ริมทางก่อนถึงมณฑปและวิหารห่างกันประมาณ ๘๐ เมตร เป็นพระอุโบสถหลังย่อม ๆ ยังมีเสมาเหลืออยู่ให้เห็นได้ มีประตูเข้าด้านหน้าทางทิศตะวันออกเพียงประตูเดียว วัดร้างในจังหวัดสุโขทัยนี้สังเกตได้ว่า พระอุโบสถเล็กกว่า

วิหาร และอยู่ห่างกันเสมอ เช่น วัดมหาธาตุ และวัดศรีสวาย ในบริเวณเมืองสุโขทัยเก่าเป็นต้น

วัดศรีชุมนี้ ได้มีกล่าวถึงในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาอยู่แห่งหนึ่ง คือในปลายแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา ใน พ.ศ. ๒๑๒๗ ปีวอก เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพ ที่เมืองแครงแล้ว ให้เกณฑ์คนหัวเมืองเหนือไปรบนันทสุราชสังคร้า แม่ทัพพม่าซึ่งตั้งกองทำทางอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร ครั้งนั้นพระยาสวรรคโลกกับพระยาพิชัยยังกลัวพม่า เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีรี้พลน้อย ที่ไหนจะตั้งแข็งเมืองต่อสู้พระเจ้าหงสาวดีได้ คิดจะเอาตัวรอดก็บิดพริ้วเสียไม่ยอมยกทัพไปตามรับสั่ง ครั้นรู้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขับไล่พม่าที่เมืองกำแพงเพชรไปได้แล้ว กลัวจะถูกลงโทษที่ขัดรับสั่งก็เลยเป็นกบฏ ไปรวมกันตั้งมั่นอยู่ที่เมืองสวรรคโลก สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อทรงทราบ

ว่าพระยาสวรรคโลกกับพระยาพิชัยเป็นกบฏ ก็ให้รวมกองทัพพร้อมกันที่เมืองตาก แล้วยกไปทางบ้านด่านลานหอย ครั้นถึงเมืองสุโขทัย โปรดให้ตั้งพลับพลาประทับที่ข้างวัดศรีชุม ทรงพระวิตกว่าไทยยังไม่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ที่ยังกลัวพระเจ้าหงสาวดีเห็นจะมีมาก จึงให้ตั้งพิธีศรีสัจปานการ ตักน้ำบ่อพระสยมภูวนาถและน้ำตระพังโพยศรีซึ่งนับถือกันว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ครั้งพระร่วงมาทำน้ำพิพัฒน์สัตยา ให้นายทัพนายกองตลอดจนไพร่พลถือน้ำทำสัตย์สัญญาว่าจะต่อสู้ข้าศึกกู้บ้านเมืองไทยให้เป็นอิสรภาพให้จงได้ แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงไปตีเมืองสวรรคโลกจนแตก จับพระยาสวรรคโลกและพระยาพิชัยได้ โปรดให้ประหารชีวิตเสียทั้งสองคน

นี่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ในรัชสมัยแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา แห่งกรุงศรีอยุธยา วัดศรีชุมนี้ยังเป็นวัดสำคัญอยู่ เป็นวัดที่

มีส่วนสำคัญในการกอบกู้อิสรภาพของไทย ใน สมัยกรุงศรีอยุธยาดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่สามารถจะทราบได้ว่าพลับพลาที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตั้งอยู่ตรงไหนแน่ และบริเวณวัดศรีชุมก็ถูกขุดถูกฟอนเสียเกือบจะไม่มีชิ้นดี ยังคงเหลือแต่มณฑปอันเป็นชิ้นเอกอยู่หลังเดียว ซึ่งก็ยังมีผู้กระทำบาปอันหนา ยังซอกขุดทำลายอยู่อีก ขณะนี้ทางราชการได้ซ่อมเพื่อรักษาไว้ให้อนุชนของชาติไทยได้เห็นฝีมืออันน่าอัศจรรย์ของบรรพบุรุษต่อไปอยู่แล้ว ถ้ามณฑปหลังนี้ถูกทำลายเมื่อใด ก็นับว่ากรุงสุโขทัยเก่าขาดสิ่งที่ควรอวดแก่ลูกหลานไปอีกอย่างหนึ่ง

ข้อควรคิดเกี่ยวกับกรุงสุโขทัย

ของ

ก. อมาตยกุล

(คัดจากวารสารศิลปากร ปีที่ ๗ เล่ม ๗)

พอกล่าวถึงที่เกี่ยวกับกรุงสุโขทัย จะเป็นในเชิงประวัติศาสตร์ก็ดี ศาสนาก็ดี หรือศิลปก็ดี ท่านผู้รู้บางท่านมักจะออกอุทานว่า "อ๋อ รู้แล้ว มันก็เรื่องเก่าที่เขาเขียนกันมาแล้วทั้งนั้น" ข้าพ-จึงมาจินตนาการดูว่า ถ้าจะเขียนเรื่องประวัติศาสตร์ของกรุงสุโขทัย หรือเรื่องอื่น ๆ ซึ่งซ้ำซากกับท่านผู้รู้ที่เคยเขียนกันมาหลายต่อหลายท่านแล้ว ก็จะไม่เกิดประโยชน์อย่างใด จึงเลี่ยงเขียนเป็นเชิงเสนอข้อคิดในปัญหาที่ยังไม่เคยมีผู้ใดนำเสนอ แต่ถ้าจะนำปัญหาต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้านึกคิดไว้มาตี

แผ่ลงในหนังสือเล่มนี้ทั้งหมดแล้ว เข้าใจว่าคงจะไม่มีหน้ากระดาษเพียงพอสำหรับเรื่องของข้าพเจ้าเป็นแน่ เพราะฉะนั้นจึงขอเสนอข้อคิดแต่เพียงย่อ ๆ เพื่อขอให้ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ช่วยกันขบคิดต่อไป เมื่อช่วยกันคิดช่วยกันค้นหลาย ๆคนเข้าข้าพเจ้าแน่ใจเหลือเกินว่า ประวัติศาสตร์ของกรุงสุโขทัยที่ยังเลือนลางอยู่ในปัจจุบันนี้นั้น จะต้องกระจ่างแจ้งขึ้นสักวันหนึ่งในอนาคตอันใกล้นี้เป็นแน่

นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดี ตลอดจนศิลปินที่มีใจรักศิลปของกรุงสุโขทัย น่าจะขอบคุณท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเป็นอย่างมาก ที่ได้สั่งแต่งตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เมืองสุโขทัยเก่าให้กลับฟื้นคืนชีวิตขึ้นอีกครั้งหนึ่ง การฟื้นฟูเมืองสุโขทัยเก่าคราวนี้อาจกล่าวได้ว่า ไม่มีสมัยใดจะเทียบเทียมได้ เพราะได้จัดให้มีการถากถางและ

ขุดแต่งโบราณสถาน บูรณะสิ่งที่ปรักหักพังให้คงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศของประเทศไทย ตัดถนนหนทางเข้าไปยังโบราณสถาน เพื่อให้ประชาชนเข้าไปชมได้สะดวก ขุดลอกสระต่าง ๆ ที่ตื้นเขิน ปลูกไม้ดอกและไม้ผล และยังมีงานอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ซึ่งคณะกรรมการกำลังดำเนินการอยู่ และก็ในโอกาสนี้เองนับว่าเป็นโชคอันประเสริฐของข้าพเจ้า ที่ได้ไปเห็นโบราณสถานในเมืองสุโขทัยเก่าใกล้ชิดอีกครั้งหนึ่ง การไปเมืองสุโขทัยเก่าครั้งหลังที่สุดเมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๔๙๖ นี้ข้าพเจ้ามีโอกาสได้เข้าไปพินิจพิจารณาโดยตลอด ทำให้เกิดความรู้และความคิดขึ้นใหม่อีกหลายอย่างหลายประการทีเดียว แต่ปัญหาเหล่านี้ข้าพเจ้าไม่สามารถจะนำมาเสนอได้ทั้งหมด แม้จะเสนอปัญหาแต่เพียงเรื่องหนึ่ง ๆ ให้ละเอียดพิสดาร ก็ไม่สามารถจะทำได้เพราะมีเวลาจำกัดอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งเชื่อว่าคงไม่มีหน้า

กระดาษเหลือสำหรับข้าพเจ้าถึงเพียงนั้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงขอกล่าวแต่เพียงย่อ ๆ พอให้เป็นข้อคิดสำหรับท่านผู้รู้ ในอันที่จะนำไปพิจารณาต่อไป ปัญหาต่าง ๆ มีดังนี้

๑. เราทราบกันเป็นส่วนมากแล้วว่า ชาวไทยในสมัยกรุงสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา ไม่ได้เรียกชื่อ ประเทศว่าประเทศสยามหรือประเทศไทยเลย ชื่อสยามนั้นเป็นชื่อที่ชาติอื่นเขาตั้งให้เราโดยกำหนดเอาภูมิประเทศเป็นสำคัญ (คำแปลคำว่า สยามนี้ มีบางท่านทำไว้แล้ว ข้าพเจ้าไม่จำเป็นที่จะนำมาสาธยายอีก) ส่วนเชื้อชาตินั้นเราเป็นไทย และเรียกตัวของเราเองว่าไทยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และยังคงเรียกขานกันอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ เพราะฉะนั้นจึงมีปัญหาว่าในสมัยสุโขทัยเราเรียกชื่อประเทศของเราว่าประเทศสยามหรือเมืองสยามหรือเปล่า เท่าที่ตรวจดูในศิลาจารึกของกรุงสุโขทัย ตลอดจน

หนังสือเก่า ๆ ยังไม่เคยพบว่าไทยเราเรียกชื่อประเทศของตนว่าสยามเลย แต่ถ้าไม่เรียกชื่อว่าสยามแล้ว เราเรียกขานกันว่าอย่างไร เรียกเมืองสุโขทัยเฉย ๆ หรือว่ามีคำอื่นใดเพิ่มเติมเข้าไปอีก ปัญหานี้แม้จะไม่เป็นของยากนัก แต่ก็ไม่ควรจะผ่านพ้นไปเสียง่าย ๆ

ข้าพเจ้าได้ตรวจสอบดูในศิลาจารึกของกรุงสุโขทัยหมดทุก ๆ หลัก เห็นมีตอนที่จะกล่าวถึงส่วนรวม คือยกล่าวถึงประเทศ ไม่ได้เรียกเมืองสุโขทัยเฉย ๆ เรียกควบกันไปกับเมืองศรีสัชนาลัยทุกคราวไป จึงทำให้เกิดความคิดว่าในสมัยสุโขทัยคงจะเรียกชื่อสุโขทัยว่า "เมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย" กระมัง ? หลักฐานเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลายหลักทีเดียว ข้าพเจ้าจะขอคัดมาเสนอดังต่อไปนี้

"๑๒๑๔ ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง

เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยนี้ ปลูกไม้ตาลได้สิบสี่เข้า....." จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๑

"ใช่วันสวดธรรมพ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือขะดารหิน....." จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๑

"พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นขุนในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ทั้งมากาวลาวและไทย......" จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๒

"แล้วพ่อ ขุนผา เมือง เอา พล เมือ เมือง ราด เมืองสากอได..... ศรีสัชนาลัยสุโขทัย ขอมสมาดโขลญ ลำพงรบ....." จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๒

"พระยาฦๅไทยราชผู้เป็นลูกพระ ยาเลอไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ได้ราชาภิเษก...." จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๓

"เสด็จเสวยราชสมบัติในศรีสัชนาลัยสุโขทัยได้ ๒๒ ปี...." จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๔

"เมื่อลุนนี้พรญาฦาไทยรู้พระปิฎกไตร ได้ขึ้นเสวยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย แทนปู่แทนพ่อ...." จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๕

"ลักษณะนี้...ไทยผู้....พ.... เมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย หาคูณสังขยาตราไว้ใส่ ๑๒ ...." จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๘

ถ้าจะเรียกชื่อซึ่งจะให้มีความหมาย แต่เฉพาะเมืองสุโขทัยหรือเมืองศรีสัชนาลัย แต่เพียงเมืองเดียว คือไม่จงใจจะให้มีความหมายรวมกันทั้งประเทศ ก็กล่าวแต่เฉพาะเมืองนั้น ๆ แต่เพียงชื่อเดียว คือกล่าวว่าเมืองสุโขทัยหรือเมืองศรีสัชนาลัย ไม่ได้เรียกควบกันว่า "ศรีสัชนาลัยสุโขทัย" ตัวอย่างที่เรียกชื่อว่าเมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย อันบ่งแสดง ว่าจงใจกล่าว จากเมืองนั้น ๆ โดยเฉพาะ มีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลายแห่ง

ทีเดียว แต่ถ้าข้าพเจ้าจะยกตัวอย่างมาแสดงในที่นี้ด้วยเกรงว่าจะไม่ได้พูดถึงเรื่องอื่น เพราะฉะนั้นจึงของดไว้ ถ้าผู้ที่สนใจต้องการทราบโดยละเอียดขอโปรดตรวจดูในหนังสือประชุมศิลาจารึก ภาค ๑ ต่อไป

๒. เราทราบกันอยู่เป็นของ ธรรมดา แล้วว่า เมืองราด เมืองบางยาง เมืองสระหลวง เมืองเมืองสองแคว เมืองเชลียง เมืองสัชนาลัย เมืองแถง เมืองบางชลง เมืองฉอด เมืองซากังราว และแม้เมืองสุโขทัยเอง ก็ตั้งมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย แต่มีผู้ใดเคยได้ตรวจสอบดูซากเมืองโบราณเหล่านี้ให้ตลอดหรือไม่ มีศิลปกรรมสมัยก่อนกรุงสุโขทัยเหลืออยู่ในเมืองใดบ้าง และโบราณสถานนั้นๆ มีรูปร่างเป็นอย่างไร และไทยในเมืองเหล่านั้นนับถือศาสนาอะไร ฯลฯ

ปัญหาในข้อนี้ ข้าพเจ้าก็ยังตอบตัวเองไม่ได้ทั้งหมดเหมือนกัน เพราะข้าพเจ้าก็ยังไม่มีโอกาส

ได้ไปสำรวจ ตรวจค้น เมืองโบราณ เหล่านั้นให้ถ้วนทั่วทุกเมือง และบางเมืองก็ยังค้นไม่พบ เช่นเมืองราดเป็นต้น การจะเขียนประวัติศาสตร์ของกรุงสุโขทัยให้ละเอียดพิสดาร ก็จำเป็นต้องมีการสำรวจตรวจค้นเมืองโบราณดังกล่าวนี้ให้ถี่ถ้วน การเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยโบราณ อันไม่มีหนังสือเก่าสำหรับตรวจค้นได้เพียงพอนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยโบราณสถาน หรือโบราณวัตถุเป็นเครื่องช่วยเหลือด้วย จึงจะทำให้ข้อเคลือบคลุมกระจ่างแจ้งขึ้น ถ้ามัวแต่เดากันเอาเองแล้วก็มีแต่ทางผิดได้มากมายทีเดียว ปัญหาข้อนี้เป็นเรื่องใหญ่ดูเหมือนจะยังไม่มีผู้ใดเคยคิดทำให้ตลอด ข้าพเจ้าจึงใคร่จะขอเสนอนักประวัติศาสตร์ และนักโบราณคดี เพื่อได้โปรดช่วยกันสำรวจตรวจค้นและเผยแพร่เรื่องราวของเมืองเหล่านี้ต่อไปด้วย

๒. ก่อนตั้งกรุงสุโขทัยปรากฏว่า กษัตริย์ขอมได้ส่งข้าหลวงออกมาปกครอง เมืองสุโขทัย

ข้าหลวงขอมคนนี้เป็นทหารด้วย ปรากฏในศิลาจารึกของกรุงสุโขทัยว่าชื่อ "โขลญลำพง" พ่อขุนบางกลางท่าว เจ้าเมืองบางยาง กับพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ได้คบคิดกันชิงอำนาจจากขอม โดยยกกองทัพเข้าต่อตีกองทัพของโขลญลำพง ที่ตั้งรักษาเมืองสุโขทัยแตกพ่ายหนีไป พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดยกกองทัพเข้าตี หักเมืองสุโขทัยได้ก่อน ทำไมไม่ตั้งตนเป็นกษัตริย์ กลับนำกองทัพของตนออกจากเมืองสุโขทัย แล้วเชิญพ่อขุนบางกลางท่าว ให้ยกกองทัพเข้าไปในเมือง ทั้งนี้แม้จะมีเหตุผลที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เนื่องจากพ่อขุนบางกลางท่าว เป็นต้นคิดที่จะชิงอำนาจจากขอม และพ่อขุนผาเมืองเป็นแต่เพียงคู่ปรึกษาเท่านั้นก็ได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง พ่อขุนผาเมืองเป็นผู้ที่ฝักใฝ่ในกษัตริย์ขอมอยู่ ทั้งกษัตริย์ก็โปรดปรานถึงกับประทานพระขรรค์ และยอมยกธิดาให้เป็นชายาของพ่อขุนผาเมืองด้วย เช่นนี้ถ้า

พ่อขุนผาเมืองจะตั้งตนเป็นกษัตริย์เสียเอง ก็เกรงจะเป็นที่รังเกียจของประชาชนพลเมืองก็ได้ แต่น่าจะมีปัญหาอื่นใดนอกเหนือไปจากนี้หรือไม่ ขอเชิญชวนท่านผู้รู้ และผู้สนใจได้โปรดพิจารณาต่อไป

๔. ตามที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า เมืองสุโขทัยเดิมน่าจะตั้งอยู่ที่วัดพระพายหลวง เพราะยังปรากฏคันคูอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ สำหรับบริเวณวัดพระพายหลวงนั้นเท่าที่ข้าพเจ้าได้ไปสำรวจแล้ว ก็รู้สึกว่าน่าจะเป็นเมืองได้ เพราะมีคูล้อมรอบตามแบบเมืองโบราณทั้งหลาย ลำคูนี้มีทางน้ำติดต่อกับคลองน้ำโจนตรงข้ามตรงด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และคลองน้ำโจนนี้ก็ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำแม่ลำพันตามทิศตะวันออกของเมืองสุโขทัย ในบริเวณนี้ก็ยังมีซากปรางค์ของขอม ปรากฏอยู่ เป็นปรางค์

๓ องค์ แต่อีก ๒ องค์นั้นพังไปหมดแล้ว คงเหลือที่ยังพอเป็นรูปร่างอยู่แต่เพียงองค์เดียว นอกจากปรางค์ ๓ องค์นั้นแล้ว ยังมีวัดที่เรียกกันว่าวัดพระนอน เป็นวัดใหญ่โตสร้างติดอยู่กับปรางค์และมีซากวัดอยู่ที่อื่นอีกหลายวัด

เท่าที่ ข้าพเจ้า มีโอกาส ไปสำรวจ ครั้งหลังที่สุดเมื่อเดือนกันยายน ๒๔๙๖ ทำให้เกิดความคิดขึ้นว่า เมื่อพ่อขุนยาง กลางท่าว ราชาภิเษกเป็นพระราชาธิบดีครองกรุงสุโขทัยนั้น น่าจะกระทำที่เมืองนี้ หรือที่ไหน เมืองสุโขทัยเก่าที่ยังเหลือซากอยู่บัดนี้ จะต้องเป็นเมืองที่สร้างขึ้นในภายหลัง ที่พ่อขุนยางกลางท่าวยึดอำนาจได้จากขอมแล้วอย่างไม่ต้องสงสัย แต่จะสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์องค์ ใดเป็นเรื่อง ที่น่าจะพิจารณากันต่อไป แต่ข้าพเจ้าขอเสนอเพื่อเป็นข้อคิดสักหน่อยว่า ถ้าพ่อขุนยางกลางท่าว ยึดอำนาจจากขอมได้ในราว พ.ศ. ๑๘๐๐ แล้ว ระยะเวลา

รัชกาลของพ่อขุนบางกลางท่าว กับพ่อขุนบาน เมืองก็มีเพียง ๒๐ ปีเท่านั้น ต่อจากนั้นก็เป็นระยะเวลาของพ่อขุนรามคำแหง และใน ระยะ ตั้งตัวใหม่ ๆ นั้นกำลังไพร่พลจะมีเพียงพอที่จะสร้างเมืองขนาดใหญ่นั้นได้หรือไม่

๕. เมืองสุโขทัยที่สร้างขึ้นใหม่ ในสมัยกรุงสุโขทัยนั้นใหญ่กว่าเมือง สุโขทัยเดิม ที่วัดพระพายหลวง ถึง ๘ เท่า กำแพงชั้นในก่อด้วยศิลาแลง ป้อมก็ก่อด้วยศิลาแลง ส่วนกำแพงชั้นนอกอีก ๒ ชั้นเป็นคันดิน มีคูกว้างใหญ่ เมื่อได้ถากถางเสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ทราบว่าคูและกำแพงทั้ง ๓ ชั้นนี้มีมาแต่เดิม ตั้งแต่สมัยสร้างกรุงสุโขทัย มิใช่สร้างขึ้นใหม่ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อกันข้าศึกดังที่บางท่านเข้าใจที่ขุดคูขึ้นกว้างใหญ่ ก็เพราะจะกักกันน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง ได้พบทางระบายน้ำมาจากเขาสะพานหินซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย และมี

"สริดภงส์" คือทำนบทำกันน้ำไว้ที่กำแพงเมืองทางทิศใต้ด้วย ทำนบนี้คงจะสร้างขึ้นสำหรับขังน้ำไว้ให้เต็มอยู่เสมอ เพื่อป้องกันข้าศึกให้เข้าตีได้โดยยากประการหนึ่ง และเพื่อสงวนน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งด้วย น้ำที่ทดเข้ามาในคูเมืองนี้ ก็ทำท่อให้ไหลลงไปสู่ตระพังซึ่งเป็นสระใหญ่ขุดไว้ตามวัดต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในกำแพงเมืองทุกวัด และมีบ่อน้ำเล็ก ๆ กรุด้วยอิฐสำหรับเป็นที่กรองน้ำจากตระพังอีกทีหนึ่ง ทั้งนี้คงจะเอาไว้สำหรับใช้เป็นน้ำรับประทาน เพราะฉะนั้น จึงน่าเชื่อได้เป็นอย่างแม่นมั่นว่า เมืองสุโขทัยจะเป็นเมืองที่ไม่กันดารน้ำเลย

เมืองสุโขทัยที่บริบูรณ์ถึงขนาดนี้ เกิดขึ้นในสมัยกษัตริย์พระองค์ใด เป็นปัญหาที่น่าจะวินิจฉัย อันที่จริงเรื่องนี้ก็ไม่เป็นปัญหาที่จะตอบยากเท่าใดนัก แต่จะต้องยกหลักฐานขึ้นพิสูจน์มากมาย ถ้าข้าพเจ้าจะตอบเสียในที่นี้ เกรงจะ

เป็นเรื่องยืดยาว จึงขอเสนอให้ผู้สนใจช่วยกันขบคิดกันไปพลางก่อน

๖. ฐานเนินปราสาท ที่กำลังขุดค้นอยู่ในบัดนี้เป็นอะไรแน่ ส่วนตัวตำหนักนั้นไม่ต้องสงสัยว่าจะเป็นตึกไปไม่ได้ ต้องเป็นเครื่องไม้อย่างแน่นอน แต่รูปร่างเครื่องบนของตำหนักหรือปราสาทราชฐานในครั้งนั้นจะเป็นอย่างไร และปลูกสร้างบนฐานเนินที่กำลังขุดค้นอยู่ในบัดนี้ หรือว่าจะปลูกอยู่ในที่อื่น ขอเชิญท่านผู้รู้ช่วยกันสำรวจตรวจค้นต่อไปด้วย

๗. พระศรีรัตนมหาธาตุที่อยู่กลางเมืองสุโขทัยนั้น จะเป็นของสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยเอาแบบอย่างมาจากเจดีย์ของจีน หรือว่าสร้างขึ้นในสมัยก่อนพ่อขุนรามคำแหง แล้วมีผู้ต่อเติมเสริมแต่งให้มีรูปอย่างที่เห็นอยู่ในบัดนี้ เท่าที่ข้าพเจ้าได้ตรวจดูปรากฏว่าพระศรีรัตนมหาธาตุนี้มีรอยต่อเติมเสริมแต่ง อาจจะชี้ลงไป

ได้ที่เคยว่า ที่ตรงนั้น ๆ เป็นของที่สร้างหรือเพิ่มเติมขึ้นใหม่ แม้เจดีย์ที่ล้อมพระศรีรัตนมหา-ธาตุก็ซ่อมและเสริมกันขึ้นใหม่หลายครั้ง ถ้าวัดนี้ขุดแต่งเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าจะเขียนเรื่องราวโดยละเอียด เพื่อเสนอให้ผู้สนใจ พิจารณา อีกครั้งหนึ่ง ในชั้นนี้ขอเสนอศิลปินเพื่อได้โปรดร่วมพิจารณาด้วย

๘. พ่อขุนรามคำแหงเสวยราชย์ปีใด ยังไม่มีผู้ใดคิดค้นได้ ข้าพเจ้าใคร่จะขอเสนอแต่เพียงขั้นต้นของการตรวจสอบก่อนว่า ตามความในศิลาจารึก กรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ ตอนที่ว่า "๑๒๑๔ ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยนี้ **ปลูกต้นตาลได้สิบสี่เข้า**................"

ลองเอา ๑๔ ไปลบ ๑๒๑๔ คงเหลือ ๑๒๐๐ ศกนี้เป็นมหาศักราช ถ้าทำให้เป็นพุทธศักราชก็บวกด้วย ๖๒๑ เป็น พ.ศ. ๑๘๒๑ ปีนี้จะเป็นปีที่

พ่อขุนรามคำแหงเสวยราชย์ได้หรือไม่ อยากจะเสนอท่านผู้รู้ได้ช่วยกันพิจารณาต่อไป

๙. เมื่อพ่อขุนบางกลางท่าวราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงสุโขทัยแล้ว พ่อขุนผาเมืองกลับไปอยู่ที่ไหน ไปอยู่เมืองราดอย่างเดิมหรืออย่างไร ปรากฏว่าตระกูลของพ่อขุนผาเมืองอยู่ในเมืองศรีสัชนาลัยมาแต่เดิม และสมเด็จพระมหาเถร ศรีศรัทธาราชจุฬามุนี ศรีรัตนลังกาทีปสามีเป็นเจ้า ตามความในศิลาจารึกหลักที่ ๒ ว่าเป็นบุตรของพระยาคำแหง เป็นหลานพ่อขุนผาเมืองก็บวชอยู่ในเมืองศรีสัชนาลัย จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าพ่อขุนผาเมืองคงจะไม่กลับไปครองเมืองราดอีก เพราะ คนใหญ่ คนโต ที่คบคิดกัน กู้ประเทศได้แล้วจะ ยอมเข้าไปอยู่เมืองเล็กเมืองน้อย ที่ห่างไกล ทางคมนาคม โดยมิได้สร้างสรรค์อะไรไว้เป็นที่ระลึกในความคิดความชอบอันอุกฤษฏ์ของตนเสียเลยเช่นนี้จะเป็นไปได้หรือ ? และเมื่อพ่อขุนผาเมืองไม่ได้

กลับไปอยู่เมืองราด จะไปอยู่เมืองใด จะอยู่ที่เมือง ศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นนคร คู่กันกับ นครสุโขทัยมาแต่ดั้งเดิมจะได้หรือไม่ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่นักประวัติศาสตร์จะได้ขบคิดกันต่อไป

๑๐. ตาม ความ ใน ศิลา จารึก กรุง สุโขทัย หลักที่ ๑ ที่ว่า "เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มี......
......น้ำโคกมีพระขะพุงผี เทพดาในเขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยงเมืองนี้ดี ผีไหว้บ่ดีพลีบ่ถูก ผีในเขาอัน (นั้น) บ่คุ้มเกรง เมืองนี้หาย"

เรื่องน้ำโคกยังไม่เคยมีผู้ใดให้คำแปลไว้ ถ้าจะแปลตามตัวก็แปลว่า "น้ำสูง" หรือน้ำในที่สูง คงจะหมายความว่าเป็นน้ำตกก็ได้ สำหรับเรื่องน้ำโคกนี้คงจะมีบางท่านเห็นว่าง่ายนักกระมัง จึงได้ได้ผ่านเลยไปเสีย มิได้สำรวจตรวจสอบให้แน่ชัดว่าคืออะไร และอยู่ที่ไหน แต่สำหรับข้าพเจ้าเอง

ก็ยังไม่ได้สำรวจตรวจค้นโดยละเอียด จึงขอระงับไว้ยังไม่พิจารณาในที่นี้

ส่วนพระขะพุงผีก็อีกเหมือนกัน ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ผู้เชี่ยวชาญในการอ่านจารึกภาษาโบราณ ก็มิได้แปลว่าคืออะไร เท่าที่ทราบกันมาก็ทราบแต่ว่า "ขะพุง" เป็นภาษาเขมร แปลว่า "สูง" ส่วนผีนั้นคงไม่มีความหมายเหมือนอย่างคำว่า "ผี" ในปัจจุบันนี้ เพราะปรากฏข้อความในศิลาจารึกหลักเดียวกันนี้เองขยายความต่อไปอีกว่า "เทพดาในเขาอันนั้น" และศิลาจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๒ ก็กล่าวว่า "เมื่อก่อนผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระให้ลูกสาวชื่อนางสุขรมหาเทวี ...." เช่นนี้แสดงให้เห็นคำว่า "ผี" ในครั้งสุโขทัยไม่ได้หมายความว่าเป็นปีศาจอย่างในปัจจุบันนี้เลย แต่เป็นเทพยดาซึ่งอยู่ในที่สูง คือ อยู่บนสวรรค์ และเมื่อเติมคำว่า "ฟ้า" ลงไปก็

กลายเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นบุคคลสูงสุดของประเทศซึ่งทุกคนต้องเคารพจะละเมิดมิได้

ลัทธิถือผีสางเทวดา ซึ่งเรียก ตามภาษาฝรั่งว่า Animism นี้ เป็นลัทธิของมนุษย์ที่มีมาแต่ดั้งเดิม ชาวไทยเราก็นับถือสืบเนื่องกันเรื่อยมา แม้จะได้รับคติทางพระพุทธศาสนาเข้าไว้แล้ว ก็ยังไม่ละทิ้งลัทธิถือผีสางเทวดานี้ จะเห็นได้ว่าพ่อเมืองสุโขทัย ทุก พระองค์ จะ ต้อง เซ่นพลี บวงสรวงเทพยดา อันสิง สถิต อยู่ในขุนเขา จากเบื้องหัวนอนของเมือง ให้ถูกต้องตามพิธีการ ถ้ามิฉะนั้นบ้านเมืองก็จะไม่อยู่เย็นเป็นสุข และเทพยดาก็จะไม่คุ้มเกรงรักษา

แต่พระขะพุงผีนั้น จะมีตัวจริงหรือไม่ เป็นของที่น่าคิด สำหรับข้าพเจ้ามีความเห็นว่า ชาวตะวันออกส่วนมากนิยมสร้างรูปเคารพตามลัทธินิยมของตนมานมนาน ถ้าถือว่าเป็นประเพณีนิยมเช่นนี้ก็น่าจะสร้างพระขะพุงผีขึ้นเป็นรูปเคารพด้วย พระ

ขะพุงผีจึงควรจะทำเป็นรูปเทพยดา แต่จะทำรูปร่างหน้าตาอย่างไร เป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย จะทำหลักด้วยศิลา ด้วยไม้ หรือจะหล่อด้วยโลหะอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เป็นเรื่องที่น่าจะได้หยิบยกขึ้นพิจารณาต่อไป โดยเฉพาะรูปพระขะพุงผีนั้นในปัจจุบันนี้อยู่ที่ไหน รูปแม่ย่าซึ่งอยู่ในศาลแม่ย่าที่เมืองสุโขทัยใหม่เดี๋ยวนี้ จะเป็นพระขะพุงผีได้หรือไม่

เมื่อได้ตรวจดูภูมิประเทศของกรุงสุโขทัยแล้ว จะเห็นได้ว่าทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้มีภูเขาใหญ่น้อยหลายลูกติดกันเป็นพืดไป และเมื่อสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลก ฯ เสด็จไปตรวจการที่เมืองสุโขทัย เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ทรงบันทึกไว้ในเรื่องความเห็นเรื่องกำเนิดของเมืองสวรรคโลก สุโขทัย ตอนหนึ่งว่า "มีพยานชัดที่กล่าวว่าเบื้องหัวนอนมีขะพุงผีเทพยดาอยู่ที่เขาอันนั้น ทางเหนือ

เมืองสุโขทัยไม่มีภูเขาจนลูกเดียว ส่วนทางใต้มีซ้ำไปหาเทวรูปได้อยู่ในเพิงหินด้วย ดูจะเป็นขะพุงผีเทพยดาแน่ไม่มีปัญหาเลย”

สำหรับ รูปแม่ย่า จะเป็นองค์เดียวกัน กับพระขะพุงผีหรือไม่นั้น ข้าพเจ้าจะไม่ขอวินิจฉัยในที่นี้ เพราะ นักโบราณคดีทุกคน ย่อมจะลง ความเห็นได้ทันทีว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ โดยสังเกตรูปร่างซวดทรงและฝีมือช่าง ส่วนรูปพระขะพุงผีนั้นมีลักษณะอย่างไร ในปัจจุบันนี้อยู่ที่ไหน และพระขะพุงผีองค์ที่ สมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวง พิษณุโลก ฯ ทรงกล่าวว่า ได้พบที่เพิงหินนั้น เดี๋ยวนี้ยังอยู่หรือเปล่า ปัญหาเหล่านี้ควรจะช่วยกันสำรวจตรวจค้นต่อไป

ปัญหาต่าง ๆ นอกเหนือไปจากนี้ยังมีอีกมากมาย แต่เท่าที่ข้าพเจ้าหยิบยกขึ้นมาเสนอเพียง ๑๐ ข้อก็เห็นว่ายืดยาวพอสมควรแล้ว จึงขอยุติ

ลงแต่เพียงเท่านี้ ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ถ้าได้ช่วยกัน หยิบยก ปัญหา เหล่านี้ขึ้น พิจารณา เป็นข้อ ๆ ไปตามถนัดของแต่ละท่าน ก็จะทำให้เรื่องราว ของกรุงสุโขทัยกระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น จึงขอฝากท่านผู้อ่านทุก ๆ ท่านได้โปรด ช่วยกัน ขบคิดต่อไป การช่วยกันคิดค้นนี้มิใช่แต่จะเกิดประโยชน์เฉพาะตัวข้าพเจ้าหรือผู้ที่สนใจเพียง ๒—๓ คนเท่านั้น แต่อาจ จะเกิด ประโยชน์ แก่ ประเทศ ชาติ อย่าง ใหญ่หลวงทีเดียว

พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ๒๖๓ ถนนพระราม ๖
สะพานอุรุพงษ์ ซอย ๒ พระนคร.
นายธรวล รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๔๙๘